

Edward Breza

Wybrane nazwiska pomorskie

Acta Cassubiana 2, 21-51

2000

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Breza

Wybrane nazwiska pomorskie (cd. *)

6. *Apfel* i *Apfelbaum*, *Appel* i *Appelbaum*, *Jablko*, *Jabłon(ka)* i podobne oraz pochodne.

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych (dalej SNWPU) podaje 8 nosicieli nazwiska *Apfel*: 3 w woj. bielskim, 4 krakowskim, 1 wałbrzyskim; 12 *Apfelbaum*: 3 w woj. gdańskim, 4 w olsztyńskim, 2 katowickim, po 1 w woj. warszawskim, łódzkim, wałbrzyskim; 182 *Appel*: 8 w woj. bydgoskim, 1 gdańskim; 46 w katowickim, 25 kaliskim, 20 łódzkim, 18 legnickim, 17 warszawskim, po 8 w kieleckim i wrocławskim, 7 wrocławskim, 4 olsztyńskim, po 3 w suwalskim i wałbrzyskim, po 2 w jeleniogórskim, opolskim i sieradzkim, po 1 w bielskim, częstochowskim, gorzowskim, krakowskim, poznańskim, siedleckim i toruńskim; 15 *Appelbaum*: 4 w woj. warszawskim, 3 leszczyńskim, 2 poznańskim, 6 zielonogórskim; *Appelblom* 2, po 1 w woj. bielskim i olsztyńskim; *Appelbum* 0; *Apelbaum* 16: 2 w woj. elbląskim; 6 w wałbrzyskim, 3 zielonogórskim, po 2 w warszawskim i łódzkim, 1 szczecińskim; *Apelman* 9: 2 w woj. katowickim, 7 opolskim; *Apelmann* 1 w woj. opolskim; *Appel* 0; *Apelsztajn* 3: 1 w woj. warszawskim, 2 łódzkim; *Apelski* 68: 52

* W tomie I "Acta Cassubiana" z 1999 roku, s. 259-275 opublikowane zostały następujące nazwiska: 1. *Cyper*, *Zip(p)er*, i podobne, 2. *Łag*, *Łaga* i podobne, 3. *Os* i *Oss*, 4. *Rzeszoto*, *Rzeszotarz* i podobne, 5. *Sito*, *Sitarz* i podobne.

w woj. ostrołęckim, 11 warszawskim, 4 ciechanowskim, 1 łódzkim; *Appelkvist* 2, po 1 w woj. warszawskim i katowickim; *Appelmann* 1 w woj. katowickim; *Appelmen* 0; *Appelbann* 0.

Historyczne poświadczenia biorę od doktorantki, mgr Agnieszki Wrońskiej, z ksiąg chrztu par. Barczewo, niem. *Wartenburg* w pow. olsztyńskim: Antonius *Apell* colonus ex Kapelteinen 1688; Catharina [...] Mathai *Appelbaum* relicta filia 1688; Elizabeth [...] Matthaei *Appelbaum* civis Wartenburg (ensis) filia 1691; Franciscus *Appelbaum* sodalis 1692 i wiele innych¹. Na Pomorzu Gdańskim znalazłem poświadczenia tylko dla nazwiska *Jabłonka*: Michał *Jabłonka* 1751 z Kociewia, utrwalony w archiwaliach pelplińskich, Elisabeth *Jabłonkowna* 1714 z Pogódek pod Skarszewami². SNWPU notuje nazwiska *Jabłko* 184: 15 w woj. gdańskim, 13 śląskim, najwięcej (55) w kieleckim, potem 16 koszalińskim, 12 warszawskim, 10 częstochowskim, 9 katowickim, 8 wrocławskim; pochodne *Jabkowicz* 5: 2 w woj. warszawskim, 3 skierniewickim; *Jabkowski* 409, z tego 22 w woj. bydgoskim, 11 gdańskim, 5 śląskim; najwięcej (40) w łódzkim, 30 płockim, 28 wałbrzyskim, 24 wrocławskim; pominięciem *-ł* : *Jabko* 20: 17 w woj. kieleckim, 2 koszalińskim, 1 skierniewickim; pochodne *Jabkowicz* 1 w woj. warszawskim; *Jabkowski* 197: 31 w woj. bydgoskim, najwięcej (68) w poznańskim, 32 jeleniogórskim, 24 wrocławskim; fonetycznie zapisane *Japkiewicz* 2, po 1 w woj. warszawskim i gdańskim; *Japko* 0; *Japkowski* 2 w woj. warszawskim; z nagłosem *Je-* od *jabłko* nie notowane w tym źródle. Mamy dalej *Jabłonka* 1490: 39 w woj. bydgoskim, 55 elbląskim, 181 gdańskim; poza Pomorzem 302 w woj. katowickim, 163 częstochowskim, 108 radomskim, 53 olsztyńskim, 42 sieradzkiem; *Jabłonko* 8 poza Pomorzem; *Jabłoń* 16 poza Pomorzem, głównie na Śląsku: 6 w woj. wrocławskim, 5 katowickim, 3 legnickim, po 1 w wałbrzyskim i bielskim.

Wyliczone nazwiska w różnej szacie słownej pochodzą od pojęcia *jabłka* i *jabłoni*, tłumaczą one polskie nazwiska *Jabłoń*, *Jabłonka* i ich warianty oraz *Jabłko*, *Jabko*, *Japko* i ich warianty oraz formy pochodne; w górnioniem. na *jabłko* mówi się *Apfel*, w dolnioniem. *Appel* (por. ang. *apple* 'jabłko')³ i odpo-

¹ Księgi znajdują się w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, sygnowane Lb 26 i Lb 28 Bcz (= *Liber baptisatorum* 'Księga ochrzczonych' Barczewo), tu wyzyskano tylko Lb Bcz 28, s. 21, 22, 26, 35, 46, 60, 74 i inne.

² M. Damps, *Nazwiska mieszkańców Kociewia od XVI do XVIII wieku*. Praca doktorska wykonana pod kier. E. Brezy na Uniwersytecie Gdańskim w roku 1988 (maszynopis).

³ R. Herrmann-Winter, *Kleines plattdeutsches Wörterbuch*, Rostock 1990, s. 32.

wiednio na drzewo jabłoni w górnioniem. *Apfelbaum*, w dolnioniem. *Appelbom*, w podanych nazwiskach mamy też formy skrzyżowane (skontaminowane) z I członem dolnioniem. *Appel* – i II górnioniem. – *Baum*: *Appelbaum* bądź z zapisem przez pojedyncze *-p-*: *Apelbaum* bądź też człon II uległ fonetycznemu przekształceniu w *-bum*: *Appelbum*. W członie II znalazły się też wyrazy: *Mann* ‘mężczyzna’, tj. *Ap(p)elman(n)* na ‘kogoś związanego z jabłkami’, *Stein* ‘kamień’: *Apelsztajn* w polskim fonetycznym zapisie w funkcji raczej tylko strukturalnej i niezrozumiały dla mnie *-kvist*: *Appelkvist*, no i *Appelblom* od dolnioniem. *Blom* = górnioniem. *Blume* ‘kwiat’.

Rzymianie mieli przydomek *Malus* dla mężczyzn i *Mala* dla kobiet od przymiotnika *malus*, *-a*, *-um* ‘zły’, ale znawca przedmiotu Fin J. Kajanto⁴ dopuszcza także jako podstawę rzeczownik *malus*, *-i* ‘jabłoń’ dla formy *Malus*. Sam wyraz *malum*, *-i* ‘jabłko’ i *malus*, *-i* ‘jabłoń’ zapożyczyli Rzymianie z greckiego *mēlon*, z czego też polski wyraz *melon* ‘gatunek dyni’ i por. 1295 nosiciele nazwiska *Melon* w SNWPU, z tego 20 w woj. bydgoskim, 13 gdańskim, 13 śląskim, najwięcej (510) w woj. skierniewickim, 110 w woj. radomskim, 85 łódzkim, 28 katowickim, 20 pilskim oraz złożone *Melon-Walczak* 4 w woj. warszawskim; 5 *Mellon*: 1 w woj. warszawskim, 4 gdańskim; pochodne *Melonczyk* 1 w woj. suwalskim; *Melonek* 158, z tego 1 w woj. śląskim, najwięcej (78) w woj. poznańskim i inne.

Nawiązując do podstawowego znaczenia jabłka, można myśleć w omówionych nazwiskach o ‘hodowcy i sprzedawcy jabłek’, w przenośni też ‘o tym, co miał wydatne czy charakterystyczne *jabłko Adama*, tj. grdykę’ (wyrażenie jest tłumaczeniem łac. *pomum Adami*, a to ostatecznie przekładem z języka starohebr.)⁵, w mniemaniu ludowym pozostałość to po grzesznym spożyciu zakazanego owocu (rozumianego powszechnie jako ‘jabłko’, bo łac. *pomum* to ‘każdy większy owoc’ i ‘jabłko’). Można też było myśleć ‘o tym, co miał wydatne policzki’, bo i lica przyrównywane były do jabłek (a u starożytnych Greków też kształtujące się piersi dziewcząt). Jabłko oznaczało także ‘żrenicę’, ‘rzepkę w kolanie’, po łacinie zwaną *patella*, ‘kość obojczyka’ nadto ‘koński nawóz’⁶. Jabłko weszło do przysłów, por. choćby polskie: „Nieda-

⁴ I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, s. 266.

⁵ F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I, Kraków 1952-1956, s. 479-480.

⁶ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. fotooffsetowe, t. II, Warszawa 1951, s. 222-223 (dalej Linde).

leko pada jabłko od jabłoni”, *kwaśne jabłka* to ‘bicie, lanie’ (*zbić na kwaśne jabłko*). Rzymianie kończyli posiłek jabłkami w formie deseru (a rozpoczęli od jajka jako zakąski, stąd powtarzane: *Ab ovo (usque ad mala)* (‘Zaczynać od jajka, a kończyć na jabłkach’); I Newton (1643-1727), przypatrując się spadającemu z jabłoni jabłku, wpadł na pomysł prawa grawitacji. Jabłko było symbolem władzy królewskiej, wkładano je do lewej ręki władców (w starożytności z figurką bogini zwycięstwa, Nike, u chrześcijan z krzyżykiem), wyobrażało kulę ziemską, symbolizowało też niezgodę (gr. *Eris*), bo podane przez Parysa „najpiękniejszej” Afrodycie spowodowało wojnę trojańską i porwanie Heleny. W różnych kulturach i czasach było symbolem różnych wartości, m. in. miłości, pełni życia, wiosny, ale też jesieni i śmierci, w średniowieczu pokusy i grzechu⁷. Wiele więc było powodów i okoliczności, by człowieka przezwano *Jabłkiem*. Również drzewo, na którym rosną jabłka, czyli *jabłoń*, było bardzo cenione; w kaszubszczyźnie i we wielu gwarach nazywane bywa zdrobniale *jabłonka*. Forma ta odczuwana jest już jako podstawowe określenie jabłoni, zdrabnia się zatem do postaci *jabłoneczka*, podobnie jak gruszka i śliwka, te jednak odnoszone są zarówno do drzewa, jak i do owocu.

W górnieniu *jabłoń* nazywa się, jak to zostało już powiedziane, *Apfelbaum*; wyraz ten stał się poręcznym narzędziem do nadawania nazwisk Żydom w zaborze pruskim i austriackim (obowiązek posiadania nazwisk wprowadził Napoleon konstytucją z r. 1807 dla Księstwa Warszawskiego). Powstały wtedy nazwiska nie tylko *Apfelbaum*, ale też *Aprikosenbaum* ‘morela’, *Pflaumbaum* ‘śliwa’, *Apfelsinenbaum* ‘pomarańcza’ oraz złośliwie *Rotbaum* ‘czerwone drzewo’. Człon *Baum* ‘drzewo’ oderwał się zatem od pierwszej części wyrazu nazywającej gatunek drzewa, i łączony był z innymi treściami.

Nie będę tu już rozpatrywał nazwisk *Jabłoński* różnych herbów, np. Dąbrowa, Jasińczyk, Poraj i innych⁸, bo one wywodzą się od wsi *Jabłoń*, *Jabłonie*, *Jabłonna* i innych; niekiedy oczywiście mogą być formami wtórnymi, modelowymi, powstałymi od podstawy *Jabłoń*, *Jabłonka* itp. Rzecz to już historii, genealogii i heraldyki.

⁷ Dalszą symbolikę zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 1990, s. 112-114.

⁸ *Polska encyklopedia szlachecka pod red. S. Starykoń-Kacprzyckiego*, t. VI, Warszawa 1936, s. 134-136.

7. *Gloza, Glus, Glut, Glozna, Gloc* i podobne

Nazwiskami tymi zajmuję się łącznie, choć, jak się dalej okaże, są one etymologicznie różne, zbliża je brzmienie fonetyczne, wskutek którego mogły wzajemnie na siebie oddziaływać i się do siebie upodabniać. Niejednoznaczne jest tu nazwisko *Gloc*, *Gluc* i jego warianty oraz pochodniki. Materiał ze *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (dalej SNWPU), od którego zaczynam rozważania, uporządkuję według składu głoskowego 1. *Gloz*, *Glus*; 2. *Glót*, *Glut*; 3. *Glozna*, *Gluzna*; 4. *Gloc*, *Gluc*. Samogłoską po nagłosie *gl-* może być *o* lub *u*, na końcu może wystąpić *-s*, *-z*, *-c*, *-tz*; po *g* może też być *-ł*, a w wygłosie samogłoska *-a*.

1. *Gluz* 1336: 5 w woj. bydgoskim, 1 gdańskim; 96 katowickim, 79 kieleckim, 60 radomskim, 29 wrocławskim, 19 legnickim; *Gluz* 62 poza Pomorzem: 20 w woj. gorzowskim, 8 wrocławskim, 6 opolskim, po 5 w woj. krakowskim i nowosądeckim; *Gluzek* 34 w woj. katowickim; *Gluzman* 7: 4 w woj. kaliskim, 2 krakowskim, 1 wrocławskim; *Glus* 2 w woj. wałbrzyskim; *Glusa* 2, po 1 w woj. warszawskim i poznańskim; *Glusek* 0; *Glusing* 1 w woj. jeleniogórskim; *Glosa* 72: 3 w woj. elbląskim, 69 gdańskim; *Gloza* 58: 52 w gdańskim, 4 warszawskim, 2 kieleckim; *Glozak* 0; *Glossmann* 1 w łódzkim; *Glozer* 0; *Gloser* 2 we wrocławskim; *Glozicki* 5 w woj. śląskim; *Glozińska* 0; *Glozowic* 9 w katowickim; *Glozowicz* 0, *Glozowitz* 0; *Glosowic* 12: 4 w katowickim, 8 opolskim; *Glosowicz* 5 w katowickim; *Glosowitz* 16 w katowickim; *Gloss* 15 poza Pomorzem, może to jednak być etymologicznie nazwisko *Głos*; *Głoza* 0, *Glozak* 165 poza Pomorzem: 44 w siedleckim, 35 warszawskim, 30 olsztyńskim, 19 białkopodlaskim, 18 jeleniogórskim; *Głodziński* 22: 6 białkopodlaskim, 16 poznańskim; *Głóżak* 0, *Głóżek* 14 i pochodne.

2. *Glót* 15: 4 chełmskie, 11 olsztyńskie; *Gloth* 5 w woj. opolskim; *Glut* 2, po 1 w woj. bielskim i toruńskim; *Gluth* 65: 3 gdańskim; 22 gorzowskim, 16 zielonogórskim; *Gluth-Nowowiejska* 3 w woj. warszawskim; *Gliut* 0.

3. Wariant *Glozna* odnotował *Słownik staropolskich nazw osobowych* II 126 (dalej SSNO) z r. 1423 z Wielkopolski, poza tym ze SNWPU na pokrewieństwo morfologiczne z nim wskazywać mogą *Glozeniak* 0; *Gloznek* 0, *Glosnek* 0; *Głodziak* 0.

4. *Gloc* 467: 11 w woj. elbląskim, 25 gdańskim, 1 śląskim; 162 w częstochowskim, 78 katowickim, 31 kaliskim, 35 piotrkowskim, 24 przemyskim, 20 koszalińskim; *Gluc* 22: 13 w nowosądeckim, 5 katowickim, 4 bielskim; *Glu-*

cek 0; *Gloca* 0; *Glocer* 6 w woj. warszawskim; *Glutz* 2, po 1 w woj. warszawskim i olsztyńskim.

Komentarz do podanych form byłby następujący: 1. od strony ortograficznej znaki *c* i *tz* tłumaczą się pisownią polską (*c*) i niemiecką (*tz*); niekiedy to *z* może pochodzić z zapisu niemieckiego polskiej głoski *c*; 2) fonetycznie *-o-* czy *-u-* po *l* tłumaczy się pozycją samogłoski właśnie po półotwartej *l*; A. Brückner⁹ dostrzega tu regularność w przejmowaniu łacińskiego *o* do polszczyzny w postaci grecko-łac. *glossa* – polskiego *u*: *gluza*, na co jednak nie znajduję dalszych przykładów; oboczność *l* : *l̥*: *Gluzek* : *Głozek* to wynik polszczenia przez tych Polaków, którym formy z *l* wydawały się niemieckie; tak samo oboczność *s* czy *z* : *ż*, por. niem. *segnen* – polskie *żegnać*, *Segel* – *żagiel*; 3) pod względem morfologicznym wygłosowe *-er*: *Gloser* jest wynikiem niemczenia, jak np. *Myszk* = *Mysłibor* zniemczone na *Mischker*; końcowe *-man(n)*: *Gluzman*, *Glossman* pełni funkcję niemczącą, jak np. w *Dobrochmann* : *Dobroch*, *Wroszman* : *Wrosz* z *Wrocisław*, *Piotrman* : *Piotr*; sufiksy *-owic(z)*, *-ak*, *-ek* pełnią funkcję patronimiczną wobec swoich nazwisk podstawowych; *-ing* jest patronimicznym przyrostkiem niemieckim.

Interpretacja: 1. Nazwiska typu *Gluz*, *Glos(a)* pochodzą od notowanego już w staropolszczyźnie rzeczownika *gloza*, *glosa* ‘komentarz do trudniejszych miejsc w tekście, wykład objaśniający ‘glossa’¹⁰, potem brzmiał on także *gloza*, *gluza* i miał dodatkowo znaczenia ‘uszczerbek, szkoda, uszkodzenie’¹¹, A. Brückner dodał także ‘plama’, miał także postać zdrobnioną *gluzka* lub *gloska*. Knapski podawał też *glozotka* ‘przypisek drobno napisany między wierszami’; używali tych wyrazów m. in. M. Rej, W. Potocki, F. Birkowski¹² – jest to pożyczka z łac. *glossa*, gdzie oznaczał ‘wyraz niezrozumiały’, potem ‘objaśnienie tego wyrazu na marginesie, glosa marginesowa albo nabrzeźna, lub nad linijką w tekście’¹³. Ostatecznie wywodzi się z greckiego *glōssa* (obocznie *glōtta*) ‘język anatomiczny i mowa’. Znany był też czasownik *głozować*, *gluzować* ‘objaśniać’ oraz ‘naciągać na swoją myśl’ i ‘tępić, gładzić’, *głozarz* ‘ten, co komentuje, objaśnia trudne miejsce lub wyraz w tekście’, imiesłów

⁹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 142, dalej Br.

¹⁰ *Słownik staropolski* pod red. S. Urbańczyka, Wrocław 1956-1959, t. II, s. 416, dalej Słstp.

¹¹ Linde II 66.

¹² Linde I. c.

¹³ Br I. c., Linde I. c.

glozowan, rzeczownik odsłowny *glozowanie*¹⁴. *Glozą* i wariantami można było zatem nazwać ‘filologa, pracującego nad trudnym tekstem’, ‘naciągacza’, ‘wyglądającego (deski?)’, ‘poplamionego’ (w związku z ostatnim znaczeniem por. nazwisko *Makila* i warianty, ostatecznie z łac. *macula* ‘plama, zmaza’).

Dopowiedzieć trzeba, że nazwę osobową *Glosa* notuje z r. 1434 *Słownik staropolskich nazw osobowych* II 126 z Wielkopolski, A. Cieślíkowa¹⁵, opracowująca ten typ nazewniczy ze wspomnianego *Słownika* odczytuje ten zapis *Gloza* i wywodzi od omówionego wyrazu *gloza*, *glosa* i jego wariantów.

Omówione tu nazwiska mają stosunkowo bogatą dokumentację źródłową na Pomorzu. W r. 1565 zanotowany został starosta bartny w puszczy czerskiej w związku z wsią Łąg¹⁶, w r. 1662 *Niclas* (tj. Mikołaj) *Glossen* (forma l. mnogiej lub dopełniacza l. poj. niemieckiej deklinacji słabej od *Gloss(a)*) w Stolzenbergu (dziś Chełm) pod Gdańskiem¹⁷, nazwisko znane też na północnych Kaszubach: w księdze metrykalnej par. Rumia odnotowani zostali *Jacobus Gloza* 1721 i *Paul Gloza* 1720¹⁸ i tu w późniejszym czasie w księdze par. Św. Krzyża (w miejscowym archiwum parafialnym) *Klara Gloza* 1907, w par. Żukowo (z miejscowego archiwum) *Rozalia Gloza* 1883, nazwisko *Gloza* notowane współcześnie np. w Wejherowie. Wtórne, modelowe postaci, utworzone za pomocą przyrostka *-iński* i *-ewski*, występują w Przechowie pod Świeciem: *Jan Glosiński* 1662 i w Pogódkach pod Skarszewami: *Joannes Glozewski* 1698¹⁹.

Niemcy mają zbliżone fonetycznie nazwisko *Glüse*, które autorzy niemieccy wywodzą od nazw terenowych opartych na bazie średnio-dolno-niem. *glüsen*, *glösen* ‘palić się, żarzyć się, tlić się’, spokrewnionej z *glühen*, *glösten* ‘to samo’²⁰. W niektórych więc wypadkach mogą podane w tym rozdziale niektóre nazwiska mieć taką niemiecką genezę.

¹⁴ *Słownik polszczyzny XVI wieku* pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław 1973, t. VII, s. 357, dalej SP XVI, Br I. c., Linde I. c.

¹⁵ A. Cieślíkowa, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*, Wrocław 1990, s. 40.

¹⁶ *Lustracja województwa pomorskiego 1565*, wyd. S. Hoszowski, Gdańsk 1961, s. 18.

¹⁷ M. Damps, op. cit., s. 91.

¹⁸ Księga przechowywana w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254/III/19, k. 10, 110.

¹⁹ M. Damps, op. cit., s. 91.

²⁰ R. Zoder, *Familiennamen in Ostfalen*, Bd I, Hildesheim 1968, s. 582; dalej Zoder; M. Gottschald, *Deutsche Namenkunde*, Berlin 1954, s. 292 wywodzi od nazwy miejscowości *Glüsing(en)*, dalej Go.

2. Z kolei nazwiska *Glut(h)*, *Glot(h)* czy *Gliut* (to ostatnie z miękkim l może na kresach wschodnich pod wpływem miękkiej wymowy rosyjskiej) odpowiadają dokładnie staropolskiej postaci wyrazu *glut*, *glót* ‘kula, śrut, siekaniec z ołowiu i żelaza’²¹. A. Brückner (Br 142) podaje w wersji *glut*, *glot* i *glotka* oraz *lotka* ‘śrut najgrubszy, siekaniec ołowiu’ i przenośnie ‘o wszelkich soplach, smarklach, knotach’ i wywodzi z niem. *Gelöthe* ‘siekania ołów’ od *Loth* ‘ołów’, dziś *Lot* ‘lut, stop lutowniczy’. Linde²² objaśnia jako ‘kulka do rusznicy’, a od formy l. mnogiej *lotki* odsyła do *loftki*, synonimicznie *luftkula* ‘kulka rusznicza’, por. w SNWPU 349 nosiciele nazwisk *Lotka*, z tego 15 w woj. bydgoskim, 13 gdańskim, 6 słupskim; poza Pomorzem 99 w woj. poznańskim, 46 kaliskim, 37 łódzkim, 25 zielonogórskim; 2 *Lotke*, po 1 w woj. jeleniogórskim i wałbrzyjskim z niemiecczą wymianą *-a* na *-e*; *Lotkie* 0; *Lotko* 467, z tego 7 w woj. elbląskim, 3 słupskim; pochodne *Lotkowski* 370, z tego 3 w woj. bydgoskim, 11 elbląskim, 48 gdańskim; notuje też wyraz *glutniak* ‘popiół z pieców hutnych’.

Omówione przezwiska, które stały się z czasem urzędowymi nazwiskami, można było odnieść do ‘wytwórców kul ołowiowych, ich sprzedawców czy strzelców, rusznikarzy’. Inwentarze pomorskie, np. starostwa człuchowskiego z r. 1747²³, często mówią o młynach prochowych, z niemiecka zwanych *pulwermłynami* z I członem niem. *Pulwer* ‘proch’, por. łacińskie przydomki od rzeczownika *pulvis*, *pulveris* ‘proch’: *Pulverius*, *Pulverinus*, *Pulvillus*²⁴.

Jest homonimiczne nazwisko niemieckie *Gloth*, które antroponomaści niemieccy wywodzą od imion dwuczłonowych opartych na bazie *lut* czy (*h*)*lut* ‘jasny, zrozumiały’, w dolnoniem. ‘głośny’²⁵; R. Zoder²⁶ widzi także jego związek z czasownikiem średnio-wysoko-niem. *glotzen* ‘wybałuszyć, wytrzeszczyć oczy’ (por. jednak punkt 4) lub formę z bezdźwięcznym początkowym *K-*: *Kloth* od średnio-dolnoniem. *klôt* ‘bryła, kula’ na człowieka grubego i okrągłego. Od siebie dodam też rzeczownik *Glut* ‘płomień, żar’, który można by wziąć pod uwagę w interpretacji nazwisk niemieckich, jak zresztą s. v. *Gluthe* proponuje ze znakiem zapytania Zoder I 582.

²¹ Słtsp II 417, SP XVI, t. VII, 1973, s. 357 *glot* ‘kula, śrut z ołowiu lub z żelaza’ (z niem. *Gelöthe*), informuje, że Mączyński dawał odpowiednik łac. *glans* ‘pocisk ołowiowy’.

²² Linde II 59.

²³ *Inwentarz starostwa człuchowskiego z roku 1748*, wyd. K. Kościński, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, XI, 1904, s. 184-245, *passim*.

²⁴ I. Kajanto, *op. cit.*, s. 341.

²⁵ Go 291, 414, Zoder I 581.

²⁶ Zoder I 581.

W historycznym materiale pomorskim znalazłem tylko zapis Magdalena *Glucinska* r. 1840 w *Księdze szkaplerza* par. Ugoszcz pod Bytowem (nie paginowana w miejscowym archiwum parafialnym).

3. *Glozna*, jak wspomniałem wyżej, utrwalony został w SSNO II 126 (na Pomorzu historycznych poświadczeń nie znalazłem) w Wielkopolsce w r. 1423. A. Cieślikowa²⁷ sprowadziła tę nazwę osobową do rzeczownika *glozna* ‘kostka u nogi’, jaki notowany jest w polszczyźnie XVI w., wcześniej utrwalony został wariant *glozn* w tym samym znaczeniu, *Słownik polszczyzny XVI wieku* podaje warianty *gložn* (5 użyc), *glozna* (2), *gložn* (1) dodatkowo w znaczeniu ‘goleń, część nogi między stopą i kolanem’. Od Lindego (II 66) dowiadujemy się, że J. Mączyński w swoim *Słowniku* z r. 1564 dawał *gložnie* odpowiednik łaciński *perna* ‘biodro, goleń’, u zwierząt ‘szynka, tylna część uda’. Rozważania etymologiczne przeprowadza F. Sławski²⁹ i podaje nadto znaczenie ‘kość łokciowa’.

Od części nogi mamy wiele nazwisk, por. *Stopa*, *Pięta*, *Goleń*³⁰, *Kolano*, łac. przydomek *Crus* : *crus*, *cruris* ‘goleń’ i inne.

4. *Gloc*, *Glotz*, *Gluc* można by tłumaczyć jako warianty fonetyczno-graficzne nazwiska *Gloza* omówionego wyżej (w p. 1). W pomorskich zniemczonych zapisach takie zmiany byłyby możliwe i może w poszczególnych wypadkach zachodziły. Pewniej jednak i systemowo widzieć w nich historyczne zdrobnienia od jakiegoś imienia. W polszczyźnie brak jednak imion z początkowym *Glo-* czy *Glu-*, jak powstały np. *Pac*, *Pacz* czy *Paca*, *Pacza* od im. *Paweł*³¹; *Gac*, *Gacz* czy *Gaca*, *Gacza* od im. *Gaweł*, zatem rozejrzeć się trzeba w imiennictwie niemieckim: rzeczywiście M. Gottschald (Go 414) podaje formy imion zdrobnionych *Glo(o)tz* i *Glutz* oraz *Glutsch* od imion dwuczłonowych ze staro-wysoko-niem. rdzeniem (*h*)lut i *lut* (por. p. 2) ‘jasny, wyraźny’, dolnoniem. ‘głośny’; R. Zoder³², jak to już powiedziano wyżej (w p. 2),

²⁷ A. Cieślikowa, op. cit., s. 40.

²⁸ SP XVI, t. VII, 1973, s. 431.

²⁹ F. Sławski, op. cit., s. 286, Br 145.

³⁰ Zob. szerzej E. Breza, *Nazwiska Pomorzan. Pochodzenie i zmiany*, Gdańsk 2000.

³¹ Szerzej zagadnieniem zajmuję się w artykule *Pochodzenie nazwiska Necel i niektórych innych etymologicznie z nim związanych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” nr 3, 1975, s. 10, przyp. 8; tenże, *Ze studiów nad nazwiskami pomorskimi* (II) 7. *Guz*, *Guc(za)*, *Goc(za)*, *Gosz*, *Gusz*, *ich warianty oraz derywaty*, „Rocznik Gdański”, t. 59, 1999, z. 1, s. 75-83.

³² Zoder I 581.

łączy je ze średnio-wysoko-niem. *glotzen* ‘wytrzeszczać, wybałuszać oczy’. Przyjąć więc trzeba, że to genetycznie nazwisko niemieckie, historycznie na Pomorzu niepoświadczone.

8. *Milanowski* i pokrewne

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych (SNWPU) podaje 1750 nosicieli nazwiska *Milanowski*, z tego 69 w woj. bydgoskim, 81 elbląskim, 55 gdańskim, 4 słupskim; poza Pomorzem najwięcej (372) w woj. suwalskim, potem lubelskim 243, zamojskim 122, kieleckim 118, nadto *Milan* 256, z tego 22 w woj. elbląskim, 9 gdańskim; poza Pomorzem najwięcej (46) w woj. nowosądeckim, 33 krośnieńskim, 19 wrocławskim, 12 opolskim; formę patronimiczną utworzoną za pomocą przyrostka *-icz*: *Milanicz* 29 poza Pomorzem: 13 w woj. legnickim, 10 nowosądeckim i rozszerzonym *-owicz*: *Milanowicz* 166, z tego 1 w woj. gdańskim, 17 łódzkim, 14 szczecińskim; przyrostka *-ak*: *Milaniak* 175 poza Pomorzem: 135 w woj. nowosądeckim, 22 katowickim; *-ec* (jak *Adamiec*, *Marciniec*, *Pawelec*): *Milaniec* 1 w woj. wrocławskim; *-ik*: *Milanik* 64 poza Pomorzem: 31 w woj. przemyskim, 19 wrocławskim; od podstawy *Milane*k pochodzi nazwisko *Milankiewicz* 29, z tego 3 w woj. gdańskim; wtórną, modelową postać utworzoną za pomocą przyrostka *-ski*: *Milański* 17: 11 w woj. koszalińskim, 5 suwalskim, 1 łomżyńskim; obcą patronimiczną powstałą za pomocą cząstki *-son*, pochodzącej od ang. *son* ‘syn’ *Milanson* 1 w woj. szczecińskim, por. odpowiednio *Robertson* od *Robert*, *Jackson* od *Jack* ‘Jakub’ itd.

Historycznie nazwisko *Milanowski* potwierdzone zostało na Pomorzu na południowym Kociewiu, w par. Sartawice pod Świeciem, w samej Kościerzynie i w par. Kościerzyna. W r. 1779 Simon *Milanowski* zapisany został w materiałach diecezji chełmińskiej (bliżej niezlokalizowane), w r. 1781 Joannes *Milanowski* w par. Sartawice³³; w spisie mieszkańców Kościerzyny z r. 1849 zanotowany został *Milanowski* Leopold³⁴ i w r. 1852 *Milanowsky* Angelika³⁵, oboje Polacy i katolicy; księga metrykalna par. Kościerzyna przynosi zapisy: *Mylanowski* Johan r. 1840 i *Milanowski* Johann r. 1848³⁶. Najwybitniejszym

³³ M. Damps, op. cit. s. 205.

³⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku, zespół miasta Kościerzyny, sygn. 505/1172, dalej skrót AP.

³⁵ AP, jw. sygn. 505/1173.

³⁶ AP, zespół: szczątki kościołów katolickich woj. gdańskiego, sygn. 1254/III/12, s. 35, 68.

nosicielem omawianego nazwiska był Władysław *Milanowski* (1884-1977), poeta i gawędziarz kaszubski, rodem z Przytarni w par. Wiele. Nazwisko nie zostało jednak odnotowane w tzw. Summariaszach par. Wiele³⁷ z lat 1768-1800 (w miejscowym archiwum parafialnym), więc albo rodzina napływowa, albo nie było okazji, by trafiła do ksiąg kościelnych, co raczej mało prawdopodobne.

Ostatecznym źródłem nazwiska *Milanowski* jest zdrobnione imię *Milan*, które przeszło do roli nazwiska, a od niego utworzono formy pochodne (najczęściej patronimiczne), o których mówiliśmy na początku. Od nazwy osobowej *Milan* powstały jednak nazwy miejscowości, jak np. *Milanów* w gm. Sobolew w (do 31 XII 1998 r.) woj. siedleckim, *Milanowo*, dziś *Warszawa-Wilanów*, wieś szlachecka *Milanów Rabsztyn*, dziś miasto *Milanówek* pod Warszawą, od których to miejscowości Z. Kaleta i współautorki³⁸, pracujące w zespole *Słownika staropolskich nazw osobowych*, wywodzą nazwisko *Milanowski*, *Milenowski* i *Milonowski*, zapisane w tymże *Słowniku staropolskich nazw osobowych* od r. 1425 (III 506, dalej SSNO), nadto jest *Milanów* pod Radomskiem, pod Mielcem, *Milanów* w woj. białostockim i *Milanowice* w Wielkopolsce, o których więcej wiadomości podaje *Słownik geograficzny* (t. VI, s. 417)³⁹, a herbarze notują np. szlachecką rodzinę *Milanowskich* h. Jastrzębiec z *Milanowa* (dziś *Wilanów*) pod Warszawą⁴⁰.

³⁷ Biogram W. Milanowskiego pióra J. Borzyszkowskiego w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego* pod red. Z. Nowaka, t. III, Gdańsk 1997, s. 223.

³⁸ *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 3: *Od miejscowe nazwy osobowe*, oprac. Z. Kaleta przy współudziale E. Supranowicz i J. Szymowej, Kraków 1997, s. 118.

³⁹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego t. VI, Warszawa 1885, s. 416-417 notuje *Milanów* al. (*ias*, tzn. inaczej) *Milianów* (*Emilianów?*), al. *Milionów*, wieś i osadę w pow. noworadomskim; *Milanów*, wieś w pow. radzyńskim; *Milanów*, folwark w pow. mieleckim; *Milanówek*, wieś i kolonię w pow. błońskim; *Milanówek* al. *Milanowo*, kol. do Jelenia należąca w pow. kwidzińskim, z parafią katolicką Piaseczno pod Gniewem, ewang. w Gniewie; *Milanowicze*, miasto w pow. kowelskim, nadto *Milanowszczyznę*, folw. w pow. suwalskim.

⁴⁰ *Polska encyklopedia szlachecka*, t. VIII, Warszawa 1937, s. 261-262 podaje za innymi herbarzami *Milanowskich* h. Jastrzębiec z lat 1450 i 1782 z *Milanowa*, dziś *Wilanów* pod Warszawą; *Milanowskich* h. Łada z r. 1563 z tegoż *Milanowa*; *Milanowskich* h. Suchekomnaty z r. 1500, 1847 z *Milanowa* pod Mielcem; *Milanowskich* v. (el), tzn. 'lub' Gała h. własnego: nadto *Milańskich* h. Brodzicz z r. 1500 ze wsi *Milany* w pow. łomżyńskim.

Imię *Milan* jest skrótem jednego ze staropolskich imion dwuczłonowych z I członem *miło-* (od *miły*): *Milobądz*, *Milobor*, *Milobrat*, *Milodrog*, *Milodział*, *Milogost*, *Milorad*, *Miłosław*, *Miłostryj*, *Miłowit*, *Miłowuj*⁴¹. Podobnie skrócone zostały np. *Ciechan* od *Ciechosław*, *Dobran* od *Dobrogost*, *Dziwan* od *Dziwigor*, *Grodzan* od *Grodzislaw*, *Mirzan* od *Miroslaw*, *Sędzian* od *Sędzi-mir*⁴². Jako samodzielne imię *Milan* występuje często u Czechów⁴³, Słowaków⁴⁴, Chorwatów i Serbów. Był król Serbów, a raczej Serbii (1882-1899) Milan I Obrenović (1854-1901), w Polsce imię *Milan* poświęcone zostało od r. 1416 (SSNO III 506).

Tak więc pomorskie nazwisko *Milanowski* pochodzi albo od nazw miejscowości *Milanów*, *Milanowo*, *Milanowice*, które wzięły początek od im. *Milan* (*Milan* jest ich eponimem) i wtedy pomorscy *Milanowscy* są przybyszami z innych dzielnic Polski (na Pomorzu bowiem dopiero w okresie międzywojennym powstała osada *Milanowo* pod Opaleniem w pow. tczewskim, najprawdopodobniej od nazwiska *Milanowski*, jak *Majewo* od *Majewski*⁴⁵), albo wywodzi się od wcześniejszego im. *Milan*, nieutralonego jednak na Pomorzu jako nazwisko. Pozostaje raczej pierwsza możliwość, mianowicie *Milanowscy* przybyli na Pomorze z innych dzielnic Polski; może historykom uda się określić skąd dokładnie.

9. *Pomy(j)ski, Kczewski, Pepowski* – zanikłe kaszubskie nazwiska szlacheckie

Wiadomo, że szlachta brała swoje nazwiska od wsi, które posiadała; na Pomorzu chodziło o kilka (najczęściej 1,5-3 włóki) włók w jakiejś wsi. Biorąc

⁴¹ M. Malec, *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*, Wrocław 1971, s. 96.

⁴² M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982, s. 136-138.

⁴³ M. Knappová, *Jak se bude jmenovat?*, Praha 1978, s. 128.

⁴⁴ M. Majtán, M. Považaj, *Meno pre nase dietia*, Bratislava 1985, s. 74.

⁴⁵ U. Kęsikowa, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ow-*, Gdańsk 1976, s. 99. Autorka rekonstruuje n. os. *Milan*, a sufiksowi *-owo* przypisuje tylko funkcję strukturalną. O późnych pomorskich nazwach miejscowości (m. in. *Majewo*) tworzonych od nazwisk zob. A. Mańkowski, *Imiona i nazwiska rodzinne a nazwy miejscowe. Przyczynki do genezy nazw miejscowych zachodniopruskich od 17. do 19. wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” XIX, 1912, s. 250-274.

zatem z *Map województwa pomorskiego z XVI w.*, opracowanych przez M. Biskupa i A. Tomczaka⁴⁶, szlacheckie nazwy wsi, możemy szukać pochodnych od nich nazwisk. Zwyczajem polskim tworzono te nazwiska za pomocą przyrostka *-ski* i jego wariantów pochodnych lub zmodyfikowanych od odpowiednich nazw wsi. Niemcy tworzyli takie nazwiska w sposób analityczny z przyimkiem *von* 'z' i nazwą wsi w mianowniku (w niemieckim bowiem, jak w języku angielskim czy francuskim, nazw własnych nie odmienia się) typu *Johann von Massow* (5 nosicieli)⁴⁷, *Peter von Krockow* (w Polsce nienotowane, jest natomiast 580 nosicieli *Krokowski*, w tym 99 w woj. bydgoskim, 4 elbląskim, 24 gdańskim od wsi *Krokowa* w pow. puckim), z czego w zasobie polskich nazwisk mamy 18 *Putzig*⁴⁸ w woj. gdańskim od niem. *Putzig* 'Puck', *Putz* 252 : wieś (Wielki) *Puc* pod Kościerzyną, *Kelpin* 47 : *Kielpino* pod Gdańskiem, pod Kartuzami, *Kielpin* pod Tucholą i inne, *Witstok* 9 i *Witsztok* 4 w woj. gdańskim na wsie zwane *Wysoka* pod Gdańskiem, w pow. chojnickim i tucholskim i wiele innych, *Krokowa* 1 w woj. warszawskim. Tworzyli też struktury przymiotnikowe za pomocą przyrostka *-er* typu *Putziger* od *Putzig* 'Puck', por. 2 *Putzger* w woj. krakowskim, *Berenter* od *Berent* 'Kościerzyna'. Mamy zatem w nazwiskach polskich m. in. formy *Gloger* 164, *Glogger* 1, *Glogier* 48 : *Głogów*, *Kolberger* 9 : *Kolberg* 'Kołobrzeg', *Strasburger* 138, *Strassburger* 0 (też *Strasburg* 1 w woj. lubelskim) : *Strasburg* we Francji, niekiedy w Niemczech, ale też Brodnica pomorska nazywała się po niemiecku *Strassburg*, *Winnawer* 10 w woj. warszawskim : *Wieniawa*; często od nazw wielkich miast przyjmowali takie nazwiska Żydzi⁴⁹, por. *Krakauer* 1 w woj. katowickim, *Possner* 1 w woj. warszawskim, *Warszauer* 3 w woj. warszawskim.

Możemy zatem przez wyzyskanie wspomnianych Map i SNWPU śledzić w dokumentach historycznych i porównywać je ze stanem współczesnym. Najczęściej można te struktury znaleźć w obu tych źródłach, czasem jednak zdarza się, że w Mapach nazwisko występuje, a w SNWPU go nie ma, zanikło

⁴⁶ M. Biskup, A. Tomczak, *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1955, „Roczniki Tow. Naukowego w Toruniu” 58, 1953, z. 1, dalej *Mapy*.

⁴⁷ Chodzi tu o wieś *Maszewo* w pow. lęborskim. Dane ilościowe o występowaniu nazwisk podaję za *Słownikiem nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. I – X, wyd. K. Rymut, Kraków 1992-1994, dalej SNWPU.

⁴⁸ Więcej przykładów tego typu nazwisk podaję w „Roczniku Gdańskim”, LVIII, 1998, z. I, s. 196.

⁴⁹ J. S. Bystroń. *Nazwiska polskie*, wyd. 3, Warszawa 1993, s. 187.

więc przynajmniej w linii męskiej (*po mieczu*, jak dawniej mawiano) lub rodzina wyprowadziła się z kraju czy też zmieniła nazwisko. Dziś, kiedy w świetle prawa polskiego i innych narodów europejskich dzieci mogą brać nazwisko nie tylko po ojcu, ale także po matce, śledzenie ciągłej żywotności jakiegoś nazwiska będzie utrudnione.

Posłużę się tu trzema nazwiskami (*Omne trinum perfectum, Aller gute Dinge sind drei, Bog trojcu lubit*) od wsi szlacheckich, historycznie poświadczonymi, ale dziś nie notowanymi w SNWPU.

1) *Pomy(j)ski* h. Jeleń (według innych własnego, czyli Brochwicz odmieniony) z (Wielkiego) *Pomy(j)ska* pod Bytowem, po niem. (Gross) *Pomeiske* o przydomkach *Hirsch, Joch, Lettau* lub *Lettow, Wysz(e)k*, nadto *Schwertner*⁵⁰. Przydomek *Hirsch* notowany był od r. 1682 (według niektórych znani na Pomorzu już od r. 1390) pochodzi od rzeczownika *Hirsch* ‘jeleń’; *Joch*, potwierdzony od r. 1688, pochodzi od im. *Jan*; *Lettau* lub *Lettow*, notowany od w. XVI, wywodzi się z nazwy etnicznej *Lettau* ‘Łotysz’; *Wysz(e)k* jest zdrobnieniem od imion *Wyszemir, Wyszestaw*, notowany był od XVI w., ale nie u *Pomy(j)skich*, którzy go przejęli od innych rodzin wskutek koligacji rodzinnych np. z Borzyszkowskimi; *Schwertner* od niem. rzeczownika *Schwert* ‘miecz’, więc może tłumaczenie nazwiska *Miecznik* 589 od wyrazu pospolitego *miecznik* ‘wytwórca mieczy’, po niem. *Schwertfeger*, lub ‘ten, co nosi miecz’, po łac. *ensifer* lub *ensiger*, po niem. *Schwertträger* i por. w SNWPU *Schwertfeger* 5: 2 w woj. katowickim, 3 koszalińskim; *Schwertner* 23; *Schwertfeger* z II członem *Pfleger*, dolnoniem. *Pleger* ‘dozorujący, opiekujący się’; *Schwerthalter* 4 w woj. katowickim; w pisowni spolszczonej *Szwert* 5 w woj. poznańskim; *Szwertfeger* 78, z tego 6 w woj. bydgoskim, 67 gdańskim, 1 słupskim, *Szwertner* 32, *Szwerthalter* 24 w woj. katowickim z II członem *Halter* ‘podtrzymujący’.

Oprócz dokumentacji i zapisów zgromadzonych w pracy o przydomkach szlachty pomorskiej (Przyd 253), a więc *Pomyłski, Pomeiske, Pomeiski, Po-*

⁵⁰ E. Breza, *Pochodzenie przydomków szlachty Pomorza Gdańskiego*, Gdańsk 1978, s. 253 i pod odpowiednimi hasłami; dalej Przyd; *Polska encyklopedia szlachecka*, t. IX, Warszawa 1938, s. 247-248; J. K. Dachnowski, *Herbarz szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*. Z rękopisów Biblioteki Kórnickiej i Biblioteki Narodowej odczytał, wstępem i przypisami opatrzył Z. Pentek, Kórnik 1995, *Pomy(j)skich* nie podaje; dalej Dachnowski. W r. 1843 von *Schwertner* był jednym ze współwłaścicieli Pomyska KB 201; *Schwertfeger* Daniel w r. 1780 notowany był w Tagowiu KB 295.

mojski przytoczyć można z opracowania niemieckiego Kreis Bütow⁵¹: *Pomowski* 1575, mocą tego dokumentu rodzina otrzymała od księcia Barnima ziemię w Pomysku i w Ząbinowicach, już wcześniej w r. 1438 Hans *Pomoyske* wymieniony został jako właściciel majątku w Pomysku, *Claus*, czyli Mikołaj *Pomoisse* wymieniony w r. 1639 w Bytowie, inny *Claus Pomoiske* i wdowa po Walentynie (*Valentin*) *Pomoiske* mieszkańcami Ząbinowic w r. 1687; „szlachta starostwa bytowskiego, a mianowicie p. p. *Pomyscy* w Ząbinowicach, (tj. w Ząbinowicach) i Wielkim Pomysku mieszkający” r. 1638⁵²; w *Księdze szkaplerza* par. Ugoszcz pod Bytowem zapisany został w r. 1752 Sz. Mikołaj *Pomeski viator*, czyli przechodzień⁵³. Herbarze piszą *Pomiski*, *Pomejski*, *Pomojski* i lokują rodzinę w Pomysku pod Bytowem od r. 1480; dodają nadto nieznaną mi dotychczas przydomek *Schwerdtner*⁵⁴.

Nazwę miejscową *Pomysk* wywodzi G. Surma⁵⁵, monografistka nazw geograficznych ziemi bytowskiej od nazwy rośliny *pomyk* ‘rodzaj lilii’ o łacińskiej nazwie *herresia* lub rzeczownika *pomyje* w znaczeniu ‘coś brudnego, wilgotnego’. Jest jednak także rzeczownik *pomek*, *pomyk* ‘rodzaj siatki, w którą łowią ptaki’, jak podaje Linde⁵⁶ na początku XIX w. W zależności więc od tego, jaka była pierwotna forma nazwy wsi: * *Pomyksk* czy * *Pomeksk*, z czego *Pomysk* lub *Pomesk* czy *Pomyjsk* od *pomyje*, tak będzie brzmiało nazwisko, a więc *Pomyski* lub *Pomeski* bądź *Pomyjski*, jak tworzy prof. Biskup (Mapy 131), por. też *Pomyjski Młyn* i *Pomyjski Las*, moim jednak zdaniem opowiedzieć by się trzeba za *Pomysk* i nazwiskiem *Pomyski* w formie etymologicznej. Zapisy niemieckie *Pomeiske* oddają kaszubską wymowę *Pómisk*; F. Lorentz⁵⁷ podaje za Ceynową i Ramułtem także *Pomësk*, gdzie *i* rozumiane jako staro-wysoko-niem. *ī* oddano przez dwugłoskę *-ei-* w nowo-wysoko-

⁵¹ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, *Kreis Bütow (KB)*, Stettin 1938, s. 200, 201, 296 i inne.

⁵² *Inwentarze starostwa bytowskiego i lęborskiego z XVII i XVIII w.*, wyd. G. Labuda, Toruń 1959, s. 35, „Fontes” 46.

⁵³ Znajduje się w archiwum parafialnym w Ugoszczu, niepaginowana.

⁵⁴ *Polska encyklopedia szlachecka...*, l. c.

⁵⁵ G. Surma, *Toponimia powiatu bytowskiego*, Wrocław 1990, s. 51. Autorka słusznie moim zdaniem odrzuca koncepcję S. Rosponda, że to nazwa dzierzawcza od im. *-Pomysł*.

⁵⁶ Linde IV 320.

⁵⁷ F. Lorentz, *Polskie i kaszubskie nazwy miejscowości na Pomorzu Kaszubskim*, Poznań 1923, s. 145, poz. 2152. W fonetycznym zapisie wygląda to tak: *Velgi Puomisk (Velgi Puomack C. R)*

niem., por. *mīster*, z czego polskie *mistrz* i nowsze *Meister*, z czego polskie *majster*; wygłosowe zaś *-e* w nazwie wsi wprowadzono dla łatwiejszej wymowy, w nazwisku może oddawać formę nazwy wsi lub wynika z zastąpienia polskiego i kasz. *-i* przez *-e*, jak np. w nazwisku *Bruske, Panske z Bruski, Pański*. Wariant *Pomoiske* czy *Pomojske* nazwiska polega według mnie na adideacji do zaimka *moje*. *Pomysk* Wielki więc jako wieś szlachecka dała początek nazwisku *Pomyski*, późniejszy *Pomysk* Mały był wsią książęcą. Nie udało się ustalić, kiedy nazwisko *Pomyski* zanikło.

2) Nazwisko *Kczewski* pochodzi od szlacheckiej wsi *Kczewo* w gm. Przedkowo w pow. kartuskim. Używali przydomka *Exau*, pisanego też *Exaw, Exow* i podobnie, który jest historyczną (krzyżacką) formą nazwy wsi *Kczewo*. Wywodzi się z polskiej formy *Jeksowo* od *Jeksa*, zdrobnienie imienia *Jakub*. Do wiadomości podanych przeze mnie w pracy o przydomkach (Przyd 107) dorzucam zapisy z metrykalnych ksiąg kościelnych parafii Strzecz w pow. wejherowskim: *Petro Kczewski 1728*⁵⁸ i *Kielno: Felicianus Kczewski 1765* oraz *Carolus Kczewski 1809*⁵⁹. Do historiografii weszli przynajmniej Andrzej Kczewski (ok. 1650-1715), podkomorzy malborski; Jan Jerzy Kczewski (1702-1740), też podkomorzy malborski oraz Piotr Ernest Kczewski (1670-1722), wojewoda malborski, zwolennik budowy floty morskiej, o których szerzej pisze S. Achremczyk⁶⁰; niektórych dalszych urzędników Rzeczypospolitej wymienia H. Górniewicz w swoim słowniku nazwisk Powiśla Gdańskiego⁶¹. Heraldyk szlachty pomorskiej K. Dachnowski⁶² przypisuje rodzinie herb Ryś, czyli Lampart, S. Achremczyk pisze Lewart, co nie jest sprzecznością, bo na tarczy uwidocznił lamparta. Wzmiankuje Dachnowski, że znał tylko jednego Kczewskiego, mianowicie prawnika, który, choć katolik, okazał się odszczępieńcem i zabity został w Starogardzie w r. 1653. Z maksymy rodziny warto przytoczyć słowa: „Nieprawość cnemu urodzeniu szkodzi”. Rzeczą historyków i heraldyków jest wykazać, od kiedy rodzina nie istnieje.

3) Również w tym samym pow. kartuskim gm. Żukowo położona szlachecka wieś *Pepowo* dała początek nazwisku *Pepowski*, choć osobiście w tej

⁵⁸ Księga znajduje się w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254/III/24, k. 120, dalej AP.

⁵⁹ AP, sygn. 1254/III/7, k. 65, 105.

⁶⁰ Zob. biogramy S. Achremczyka w *Słowniku biograficznym Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II, 1994, s. 374-377.

⁶¹ H. Górniewicz, *Słownik nazwisk mieszkańców Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk 1992, s. 171.

⁶² Dachnowski 226

formie zapisanego nazwiska w źródłach pomorskich nie spotkałem. W r. 1570 wymienieni zostali w *Pepowie*: Nobilis Matthias a Pamppaw, Nobilis Christophorus a Pamppaw, i Nobilis Martinus a Pamppaw, sama wieś zapisana też została Pamppaw⁶³; prof. Biskup⁶⁴ odczytuje tych szlachciców (*Nobiles*) *Pępowski* h. Gozdawa. Do historii przeszedł Ambroży Pampowski albo Pępowski h. Poronia (ok. 1444-1510), wojewoda sieradzki i starosta wielkopolski oraz malborski, jednak biografista jego, Z. H. Nowak, nie podał miejsca jego urodzenia⁶⁵. Herbarze⁶⁶ piszą *Pampowski*, *Pempowski* i *Pępowski* h. Gozdawa i datują na r. 1460, łącząc z *Pępowem* (pisanym *Pampowo*) w pow. kartuskim, wspominają o wielkopolskiej rodzinie *Pępowskich* wspólnego pochodzenia z Dzierzanowskimi, z przedstawicieli wymieniają wspomnianego Ambrożego. Również H. Górniewicz wymienił Ambrożego *Pampowskiego* i odniósł go do *Pępowa* w pow. kartuskim⁶⁷. Dachnowski 226 pisze *Pempowscy* h. Gozdawa, wymienia Ambrożego, ale nie łączy z żadną miejscowością.

Tymczasem *Słownik staropolskich nazw osobowych* IV 221-222 wymienia kilkakrotnie owego Ambrożego *Pępowskiego*, autorki⁶⁸ opracowujące odmiejscowe nazwiska z tego *Słownika* wywodzą omawiane nazwisko z *Pępowa*, wsi gminnej w woj. leszczyńskim, o której znany powszechnie *Słownik geograficzny* (VIII, 1887, s. 37-38) pisze *Pępowo*, niem. *Pempau*, dok. *Pampowo*, wieś kościelna i folwark w pow. krobskim. Wieś ta stanowiła uposażenie biskupa gnieźnieńskiego; jej nazwę wywodzi F. Nieckula⁶⁹ od nazwy osobowej (rekonstruowanej) *Pęp*, podobnie objaśnia U. Kęsikowa⁷⁰ pochodzenie

⁶³ *Źródła dziejowe*, t. XXIII: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. XII: *Prusy Królewskie*, wyd. I. T. Baranowski, Warszawa 1911, s. 246, dalej ZDz.

⁶⁴ Mapy 90.

⁶⁵ Z. H. Nowak, *Pampowski (Pępowski) Ambroży*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. III, Gdańsk 1997, s. 382.

⁶⁶ *Polska encyklopedia szlachecka...*, l. c.

⁶⁷ H. Górniewicz, *Nazwiska mieszkańców...*, l. c.

⁶⁸ Z. Kaleta przy współudziale E. Supranowicz i J. Szymowej, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 3: *Odmiejscowe nazwy osobowe*, Kraków 1997, s. 142.

⁶⁹ F. Nieckula, *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław 1971, s. 154 z pierwszym zapisem źródłowym *Pampovo* z r. 1357 wywodzi od nazwy osobowej **Pęp*.

⁷⁰ U. Kęsikowa, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ov-*, Gdańsk 1976, s. 110-111, gdzie zapisy *Pampow* r. 1342, *Pempow* ok. 1400, w SSNO l. c. nazwiska zapisane *Panpaw* (Kaleta pisze *Panpau*).

nazwy wsi *Pepowo* w pow. kartuskim. Z. Kaleta ze współautorkami⁷¹ zapisy *Panpaw* z Warmii z r. 1434 w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* IV 221 odczytują *Pepow* i łączą z *Pepowem* w pow. kartuskim. Własność szlachecka *Pepowa* kartuskiego przemawiałaby za pochodzeniem rodziny z Kaszub, choć od wsi kościelnych też powstawały nazwiska, jak np. *Chwaszczyńscy* z *Chwaszczyna*, *Wyśińscy* z *Wysina* pod Skarszewami, wsi stanowiących uposażenie bpa kujawskiego, *Kleszczewscy* z *Kleszczewa*, wsi należącej do cystersów w Pelplinie. Ostateczne jednak zdanie w tym przedmiocie winno należeć do historyków i genealogów zgodnie z naukowymi kompetencjami, oni też mogą pokazać, w jaki sposób wymarła czy wyprowadziła się i dokąd rodzina *Pępowskich*.

Są to tylko przykłady nazwisk szlacheckich historycznie poświadczonych, często noszonych przez osoby zasłużone dla Rzeczypospolitej, a dziś nienotowanych. Jest to osobne zagadnienie, wymagające monograficznego opracowania. Wymierają też rodziny mieszczańskie, jak np. słynni lubeccy (z Lubeki) *Buddenbrokowie*, z północnokaszubskich rodzin chłopskich wymienić można tak często zapisywanych w księgach kościelnych par. Żarnowiec *Ofszultów*, pisanych też *Owszult*, *Ochszylt*, *Ofschultz*, a wywodzących swoje nazwisko w postaci górnoniem. *Hofschulze* i dolnoniem. *Hoffschulte* czy *Hafschulte* od rzeczowników *Hof* (górnioniem.) i *Hoff* bądź *Haf*, też *Haw* (dolnoniem.) w I członie i w członie II górnoniem. *Schulze*, dolnoniem. *Schulte* ‘sołtys’, w sumie chodziło tu o ‘zarządcę w sprawach świeckich w klasztorze żarnowieckim, o urzędnika, któremu podlegała cała służba świecka i rzemieślnicy’⁷². Funkcja zawodowa w klasztorze przeszła na nazwisko. Antroponomasta niemiecki R. Zoder⁷³ w związku z nazwiskiem *Hofschulte* pisze, że to ‘nazwa urzędu, który sprawował człowiek z uprawnieniami sędziowskimi w dobrach ziemskich’. Poza tym onomaści niemieccy wymieniają nazwiska *Hofmeier*, *Hofmeister*, powstałe od ‘zarządców dworskich’, nadto *Hofmüller*, *Hofschneider*, *Hofknecht* i inne na ‘młynarzy, krawców, sług dworskich’ i wiele innych. Część z nich funkcjonuje we współczesnym zasobie nazwisk polskich.

⁷¹ Z. Kaleta, l. c.

⁷² Zapisy biorę z księgi chrztów par. Żarnowiec z lat 1786-1819, przechowywanej w AP, sygn. 942/203. Po dokładnym przejrzeniu różnego typu wpisów okazuje się, że dziś na północy Kaszub znano nazwisko *Hochschulz* i *Hochszulz*, które może kontynuować tamte zapisy.

⁷³ Zoder I 760.

10. *Promień, Strahl* i podobne

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych (dalej SNWPU) podaje 2 nosicieli nazwiska *Promień* z woj. toruńskiego; pochodne *Promieński* nosi 8 obywateli, z tego 3 z woj. katowickiego, 5 zielonogórskiego; *Promiński* 653, z tego 47 w woj. bydgoskim, 23 elbląskim, 25 gdańskim, 3 ślupskim; poza Pomorzem 147 w woj. łódzkim, 53 pilskim, 37 wrocławskim, 30 katowickim. Te ostatnie jednak mogą pochodzić od nazw miejscowości *Promna* w Radomskiem czy *Promno* w Wielkopolsce⁷⁴. Jest też notowany w SNWPU *Promyk* ze wskaźnikiem 0 (= forma z różnych powodów niepewna).

Nazwiska *Promień* i *Promyk* (na Pomorzu historycznie niezaświadczone) pochodzą niewątpliwie od rzeczownika pospolitego *promień*, który we współczesnym języku polskim oznacza w sensie ogólnym ‘wiązkę świetlną, wydobywającą się ze źródła światła, świecącego przedmiotu’ (pomijam tu znaczenia specjalistyczne)⁷⁵. Używany też bywa w połączeniach frazeologicznych *promień łaski, nadziei, radości, szczęścia, prawdy*. W dawnej polszczyźnie (znany też był rzeczownik *promię* ‘promień’) miał wiele znaczeń ogólnych, mianowicie oprócz smugi światła oznaczał także ‘aureolę, czyli krążek obok głowy świętego’, ‘włókno materiału’⁷⁶, ‘kosmyk włosów’, ‘sutki zwierzęcia’, ‘odnogę rzeki’, ‘linie proste’; nadto ‘pręt, różgę’ i w tekstach biblijnych, szczególnie XV-wiecznej *Biblii królowej Zofii (Biblii szarospatackiej)* pod wpływem czeskim ‘źródło’ (por. np. Rdz 2, 6)⁷⁷. Etymolodzy⁷⁸ sprowadzają ten wyraz do prasłowiańskiego rdzenia **per*, który znajdują w wyrazach polskich *proca* i *prom* (od tego rzeczownika pochodzi dużo nazwisk, m. in. *Promik*, notowany już w r. 1427 na Mazowszu, od rzeczownika *promnik* ‘przewoźnik

⁷⁴ *Polska encyklopedia szlachecka*, t. VII, s. 96 podaje rodzinę szlachecką *Promieński* v. *Promieński* v. *Prumieński* h. Szeliga od r. 1560 z Małopolski i rodzinę *Promnickich* h. niewiadomego, wywodzącą się z *Promnej* i występującą w pow. grójeckim, sandomierskim i wołyńskim z uwagą, że to ta sama rodzina co wyżej. D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe województwa radomskiego*, Kielce 1994 s. 235 wywodzi n. *Promna* od ap. *prom* (w związku z przeprawą przez Pilicę), znajduje dla niej potwierdzenie od r. 1419.

⁷⁵ *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, t. VII, Warszawa 1965, s. 41.

⁷⁶ Linde IV. 477-478

⁷⁷ S. Reczek, *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*, Wrocław 1968, s. 369; *Słownik staropolski*, t. VII, Wrocław 1973, s. 56-57.

⁷⁸ Br 438; F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin-New York 1989 s. 706.

na promie⁷⁹), niem. *fahren* ‘jechać’, *Furt* ‘bród, mielizna’, *Fähre* ‘prom’, łac. *portus* ‘port’. Prasłowiański skład głoskowy dał w kaszubszczyźnie postać *parmién*, na południu *parmiń* o znaczeniu 1) ‘promień’, 2) ‘wiązka zboża’, 3) ‘pasma włosów w warkoczu’, 4) ‘nici przeznaczone na osnowę’⁸⁰; postaci te jednak nie weszły do pomorskich nazwisk. Wiele więc było powodów, by człowieka przezwąć *Promieniem* lub *Promykiem* (wyraz *promyk* notowany już w staropolszczyźnie), które to przezwiska stały się urzędowymi nazwiskami.

Wyraz okazał się też określeniem atrakcyjnym, skoro Kazimierz Prószyński (1875-1945), filmolog, przybrał sobie pseudonim *Promyk*.

Niemieckim odpowiednikiem polskiego rzeczownika promień jest niemiecki *Strahl*, oznaczający ogólnie 1) ‘promień, promyk’, 2) ‘strumień, strugę wody’ (pomijam znaczenia specjalistyczne)⁸¹ i wywodzący się ze starowysoko-niem. *strāla* ‘strzała, błyskawica’ i spokrewniony ze słowiańskim rzeczownikiem *strzała*⁸². Pierwotne więc znaczenie dotyczyło strzały, wiązki światła przeszywającej napotkane przedmioty jak strzała. *Słownik staropolskich nazw osobowych* (V 332) notuje od r. 1373 ze Śląska nazwisko *S(z)trol* i z Wielkopolski od r. 1400 *S(z)trolla* (t. VII 255)⁸³. Na Pomorzu zostało ono dość bogato poświadczane: w latach 1740-1750 w księgach kościelnych par. Przyjaźń występuje kowal Martin *Strahl* z Załęża w gminie Przodkowo⁸⁴; w r. 1780 poświadczeni zostali w Masłowicach *Strahl* Ludwig, a w Jutrzence *Strahl* Jacob (wsie w pow. bytowskim)⁸⁵; w r. 1863 w księgach metrykalnych par. Lipusz zapisani zostali Marianna *Strahl* i Martin *Strahl*⁸⁶, również w r. 1903 Albert *Strahl* utrwalony został w księdze par. św. Krzyża w Rumi⁸⁷. SNWPU podaje 142 nosicieli nazwiska *Strahl*, z tego 3 w woj. bydgoskim, 82 gdań-

⁷⁹ A. Cieślíkowa op. cit., s. 102.

⁸⁰ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. IV, Wrocław 1970, s. 32.

⁸¹ J. Piprek, J. Ippold, *Wielki słownik niemiecko-polski*, t. II, wyd. V, Warszawa 1981, s. 529.

⁸² F. Kluge, op. cit., s. 706.

⁸³ SNWPU podaje nadto *Strola* O (= forma z różnych względów niepewna), *Strolik* 1 w woj. krakowskim, *Stroła* 1 w woj. jeleniogórskim. Objasnienia tych nazw zob. *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, oprac. Z. Klimek, Kraków 1997, s. 259.

⁸⁴ W. Heidn, *Die Ortschaften des Kreises Karthaus /Westpr. in der Vergangenheit*, Marburg/ Lahn 1965, s. 659.

⁸⁵ G. Bronisch, W. Ohle, H. Teichmüller, op. cit., s. 294.

⁸⁶ Przechowywana w Urzędzie Gminy, niepaginowana, poz. 117.

⁸⁷ Przechowywana w archiwum parafialnym.

skim, 2 słupskim; poza tym 15 w woj. pilskim, 14 koszalińskim, 9 toruńskim, 8 szczecińskim; 16 *Stral*: 2 w woj. elbląskim, 8 gdańskim, 6 olsztyńskim, archaiczne 3 *Strala*, po 1 w woj. gdańskim, łódzkim, toruńskim; 12 *Straler* w woj. katowickim; *Stralla* 0, spolszczone *Stralka* 12 w woj. legnickim; z for-
mantem *-owski Stralkowski* 2: po 1 w woj. rzeszowskim i wałbrzyskim.

W łacinie promień to *radius*, *-ii*. Podstawa ta tkwi w dzisiejszych nazwi-
skach *Radiusz* 15: 9 w woj. katowickim, 4 pilskim, po 1 w woj. kieleckim i
legnickim; *Radjusz* 21: 16 w woj. legnickim, 3 katowickim, 2 zielonogór-
skim, w których wygłosowe łacińskie *-s* przeszło w *-sz*, jak w wyrazach *ar-*
kus, *animus* z łac. *arcus*, *animus* i w imionach *Łukasz* z *Lucas*, *Wergiliusz*,
Arcadiusz z łac. *Vergilius*, *Arcadius*. Łacińska postać tego nazwiska powstała
w wyniku przekładu polskiej formy *Promień* czy *Promyk*, jak to często bywa-
ło, por. np. *Talpa* z *Kret*, *Tabernator* z *Ka(r)czmarz* i tyle innych.

Po angielsku promień to *ray* i por. nazwisko *Ray* 6: 4 w woj. zielonogór-
skim, po 1 w woj. szczecińskim i wrocławskim oraz złożone *Ray-Ciemie* 5
w woj. bydgoskim, też *bean* i por. 1 nosiciela nazwiska *Bean* w woj. warszaw-
skim.

Te obcojęzyczne formy wskazują na to, że promień był podstawą do na-
zywania ludzi u różnych narodów. Dodajmy też na koniec, że w dziejach chrze-
ścijaństwa (katolicyzmu i prawosławia) promień przenikający szyby, ale ich
nie niszczący (*transit, non frangit*), był poręcznym sposobem tłumaczenia jed-
noczesnego wiekuiętego dziewictwa (*virginitas perennis*) i Boskiego macie-
rzyństwa Maryi (Maryi od soboru w Efezie z r. 431 przysługuje tytuł *Boguro-*
dzica, też *Bogarodzica* lub *Bogorodzica*, będący najprawdopodobniej prze-
kładem greckiego *Theotókos*, z którego powstało łacińskie *Deipara*).

11. *Smedles, Smydmes, Sznidles, Strug, Hebel, Hewel* i podobne

Mówiąc o zaginionych nazwiskach szlacheckich *Kczewski, Pępowski, Pomyski*⁸⁸, wspomniałem także, że zanikły również niektóre pomorskie na-
zwiska chłopskie. Dziś pragnę zająć się jednym z nich, które daje się sprowa-
dzić do pojęcia 'ośnik, rodzaj struga', a następnie do nazwisk *Strug* i pokrew-
nych oraz *Hebel* i *Hewel* oraz ich wariantów. Narzędzie stolarskie odpowia-
dające mniej więcej polskiemu pojęciu ośnik, strug z rączkami po bokach nazy-
wa się u Kaszubów według *Słownika* ks. B. Sychty *smēdlēs*; objaśnia ten wy-

⁸⁸ Por. w tym numerze, s. 32-38

raz następująco: ‘nóż o dwóch rękojeściach do żłobienia drewnianych łopat, łyżek, warząchw, niecek do ciasta na chleb i do siekania mięsa, strug’, też w grze w karty ‘gracz, który nie otrzymał ani jednej bitki’; notuje też w tym znaczeniu rzeczowniki *smëdlëca* i *smëdlówka*⁸⁹. *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (III, 1966, s. 103-105, dalej AJK) podaje w różnych postaciach fonetycznych, jak *smëdmës*, *smëdmis*, *smëdles*, *smëdlas*, *szmydlas*, *smydlas*, *sznidmeser* i innych; osobiście znam z południa Kaszub tylko formę *szmëdlas*. Księgi ławnicze Kościerzyny ujawniły ten wyraz w XVII w. w postaci: *szmydmas*, *sznydmas*, *smydlas*, *smydmas*⁹⁰, notowany był też w innych źródłach pomorskich XVI-XVIII w.

Wyraz znany według AJK tylko na Kaszubach i częściowo na Kociewiu. Przejęli go Kaszubi od Niemców, gdzie występuje on również w różnych postaciach fonetycznych, dających się sprowadzić do postaci *Schnittmesser* lub *Schneidmesser* ‘nóż do cięcia’.

Nazwisko na tym rzeczowniku oparte notują metrykalne księgi kościelne północnokaszubskich parafii Strzecz, Żarnowiec i Tyłowo z XVII i XVIII w. Oto te poświadczenia: z par. Żarnowiec: Anna *Smydmesowna* 1655 (dział ślubów), Heualdi *Smidmes* de Nadole 1656, Hedwaldi *Smedmes* 1658 (oba wpisy w dziale chrztów)⁹¹; z par. Strzecz: Mathias *Sznidles* 1736, Catharina *Szmydleska* 1739⁹²; z par. Tyłowo: Christina *Smedlesowna* 1795, Christina *Szmedlesowa* 1798⁹³.

Wyraz pospolity tkwiący w tych nazwiskach przetrwał w kaszubszczyźnie do dziś, nazwiska w cytowanej postaci zanikły, świadczą jednak o żywotności tego wyrazu w XVII i XVIII w. na Kaszubach, czy wcześniej, brak na razie dowodów filologicznych. Nie notują ich dostępne mi opracowania niemieckich nazwisk⁹⁴. Uznać je trzeba za nazwiska rodzime, powstałe od zapożyczonych do kaszubszczyzny wyrazów, jak *Blok(us)*, *Leman*, *Szram(a)*, *Szla-*

⁸⁹ B. Sychta, op. cit., t. V, s. 96-97.

⁹⁰ E. Breza, *Słownictwo rękopiśmiennych ksiąg sądowych kościelnych z XVI-XVIII w.*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” 2, 1979, s. 162-163. Etymologię wyrazu omawia prócz AJK l. c. F. Hinze, *Wörterbuch und Lautlehre...* Berlin 1965, s. 415-416.

⁹¹ Księga w miejscowym archiwum parafialnym, niepaginowana.

⁹² Księga w Archiwum Państwowym w Gdańsku, sygn. 1254/III/24, k. 181, 201, dalej AP.

⁹³ AP, sygn. 1254/III/27, k. 65, 70.

⁹⁴ Prócz prac Go i Zodera (zob. przyp. 20) przeglądałem V. Hellfritsch, *Familien-namenbuch des Sächsischen Vogtlandes*, Berlin 1992 i I. Neumann, *Die Familiennamen der Stadthewohner in den Kreisen Oschatz, Riesa und Grossenhain bis 1600*, Berlin 1981.

ga i wiele innych⁹⁵. Z pozapomorskich nazwisk można by tu ewentualnie wskazać ze *Słownika nazwisk współcześnie w Polsce używanych* (dalej SNWPU) *Szmidl* 167: 134 w woj. częstochowskim, 10 bielskim; *Schmidl* 4: 2 w woj. opolskim, po 1 w elbląskim i poznańskim; *Smidl* 1 w woj. kieleckim i może inne, jednak w historycznych opracowaniach regionalnych polscy autorzy ich nie notują, same wyrazy pospolite znane tylko na Kaszubach i pograniczu kociewskim, dlatego przyjąć wypada, że to specyficznie historyczne nazwiska północnokaszubskie; tamte z SNWPU trudno jednoznacznie interpretować bez poświadczeń historycznych.

SNWPU podaje 812 nosicieli nazwiska *Strug*: 13 w woj. bydgoskim, 28 elbląskim, 24 gdańskim; 2129 *Strugała*: 47 w woj. bydgoskim, 7 elbląskim, 44 gdańskim, 10 śląskim; 1 *Strugalla* w woj. katowickim; 2 *Strugałło* w woj. krakowskim; *Strugala* i *Strugalla* 0; pochodne *Strugalewicz* 1 w woj. tarnowskim; 6 *Strugalewski* w woj. śląskim; 354 *Strugalski*: 12 w woj. bydgoskim, 10 elbląskim, 24 gdańskim. *Słownik staropolskich nazw osobowych* V 224 (dalej SSNO) notuje od r. 1395 *Strugała* i w t. VII 242 *Strugał* od r. 1447. Na Pomorzu historycznie nazwiska od rdzenia *strugać* raczej poświadczone nie zostały. Mamy wprawdzie w par. Tyłowo zapisy Georgius *Struszk* 1782 i Barbara *Struszka* 1782⁹⁶, podobnie w par. Góra pod Wejherowem: Marianna *Struszka* 1754⁹⁷, które można by interpretować jako pochodne od *Strug*, forma żeńska *Strużka* (jak *Nowaczka* od *Nowak*), zapisana fonetycznie *Struszka*, podobnie postać męska *Strużek*, po zaniku *e* ruchomego *Strużk*, zapisany *Struszk*, ale w tejże Górze spotykamy też zapis *Struż*⁹⁸, dokumentujący raczej nazwisko *Stróż* : *stróż* 'custos'. Naturalnie nazwisko *Strug* odniesione mogło być do stolarza, czyli tego, co się *strugiem* posługuje (tzw. przez onomastów niemieckich nazwisko pośrednio zawodowe). Nazwisko *Struk* może być zresztą homonimiczne od rzeczownika *strug* 'gatunek wielkich bark, czyli galer', jak podaje w swoim *Słowniku* z początku XIX w. Linde⁹⁹, a A. Brückner¹⁰⁰ dodaje, że chodzi tu o 'galary na Dźwinie', *Strugała* natomiast i jego warianty oraz formy pochodne związane są tylko ze *struganiem*. Przypomnieć tu trzeba, że

⁹⁵ Zob. E. Breza, *Nazwiska Pomorzan...* pod odpowiednimi hasłami.

⁹⁶ AP, sygn. 1254/III/27, k. 48, 51.

⁹⁷ AP, sygn. 1254/III/6, k. 33.

⁹⁸ Jacobi *Struż* 1739 AP, sygn. 1254/III/6, k. 7.

⁹⁹ Linde V 477.

¹⁰⁰ Br 520.

Andrzej Strug (1871-1937) przeszedł do historii literatury polskiej pod pseudonimem – jego rodowe i rodzinne nazwanie to Tadeusz Gałecki.

Ze strugiem, struganiem, zewnątrznie tylko patrząc, związane jest też nazwisko *Hebel*, a dla Kaszubów *Hewel*. SNWPU notuje 1649 nosicieli nazwiska *Hebel*: 15 w woj. bydgoskim, 30 elbląskim, 1224 gdańskim, 95 słupskim; 21 *Hebal* poza Pomorzem: 5 w woj. warszawskim, 4 tarnowskim, po 3 w krośnieńskim, wałbrzyskim, po 1 w piotrkowskim, szczecińskim i wrocławskim; *Hebbel* 15 w woj. słupskim; *Hebela* 0; *Hebell* 1 w woj. gdańskim; *Hebelska* 1 w woj. zielonogórskim; *Hebelt* 2 w woj. poznańskim; *Hewel* 6 w woj. jeleniogórskim; *Heweliński* 1 w woj. wrocławskim; *Hewelke* 10: 6 w woj. warszawskim, 2 toruńskim, po 1 w woj. gdańskim, łódzkim; *Hewell* 5: 2 w łódzkim, po 1 w warszawskim, jeleniogórskim i ostrołęckim; *Hewelt* 748: 5 w woj. bydgoskim, 676 gdańskim, 21 słupskim i inne.

Historycznie omawiane nazwiska zostały bogato udokumentowane w księgach kościelnych parafii północnokaszubskich: Strzeczka: Ewa *Hewlowna* 1734, Michaelis *Hewelt* 1736, Marianna *Eweltowa* 1736, Jan *Ewelt* 1734¹⁰¹; Żarnowca, w Księdze mesznego i kolędno: Mathias *Ewelt* 1752, Macy *Ewelt* 1748, Michał *Ewelt* 1742, Michael *Ewelt* 1775¹⁰²; Tyłowa: Georgius *Evelt* 1755; Anna *Eweltowna* 1760, Andreas *Hewelt* 1801, Anna *Hebel* 1919, Anna *Heblowna* 1923¹⁰³; Redy: Franciscus *Hebel* 1785¹⁰⁴; Kielna: Franz *Hebel* 1828, Michael *Howelt* 1827, Albrecht *Hewelt* 1835¹⁰⁵; Sierakowic (z archiwum par. św. Marcina) Johann *Hebel* 1875 (k. 66); Wejherowa, par. Św. Trójcy: Josef *Hewelt* 1893, Anna *Hewelt* 1893, Franz *Heweldt* 1896 (s. 43, 68, 100).

Nazwiska *Hebel* i *Hewel* pojawiły się późno, dopiero ok. połowy XVIII w. W świetle zachowanych źródeł wcześniej wystąpiło nazwisko *Hewel* (r. 1734) w par. Strzecz, nieco później *Hebel* (r. 1785 w Redzie). Wcześniej notowane były rodziny kupców gdańskich, którzy zasłynęli także w dziejach Rzeczypospolitej i weszli do historiografii, a więc Jerzy Hewel (zmarł r. 1640), kupiec gdański i organizator floty wojennej za Władysława IV, o którym W. Odyniec napisał: „Brak danych, czy był zasiedziałym gdańszczaninem, czy

¹⁰¹ AP, sygn. 1254/III/24, k. 167, 178, 179.

¹⁰² Księga przechowywana jest w archiwum klasztornym sióstr benedyktynek w Żarnowcu, niepaginowana.

¹⁰³ AP, sygn. 1254/III/27, k. 3, 8; sygn. 1254/III/29, niepaginowana.

¹⁰⁴ AP, sygn. 1254/III/18 niepaginowana.

¹⁰⁵ AP, sygn. 1254/III/9, k. 35, 77.

przybyszem”¹⁰⁶ i wcześniej Mikołaj Hewel (druga połowa XVI w.), zarządca mennicy olkuskiej, rodem z Gdańska¹⁰⁷ oraz rodzina wielkiego astronoma Jana Heweliusza (1611-1687), pisana *Hevelke*, *Höwelke*, *Höfelcke*, którego przodkowie żyli w pierwszej połowie XV w. pod Brema¹⁰⁸.

Onomaści niemieccy odnoszą nazwisko *Hewel* i *Hebel* do 4 podstaw. M. Gottschald (dalej Go)¹⁰⁹ pod hasłem *Hevelmann* (s. 328) łączy je z dolnoniem. *hevelgarn* ‘Einschlag bei Weben’, czyli ‘osnowa w tkactwie’, a więc z tkactwem; spod hasła *Hebel*, *Hebler* (s. 320) odsyła do *Hader* od rdzenia starowysoko-niem. *hadu* ‘walka’, zdrobnienia *Habo*, gdzie (s. 308) m. in. *Hebel* nakładające się na szwabskie znaczenie ‘drożdże’ i ‘dźwignia, drag’, a więc z piekarstwem. Notuje też hasło *Heuvel* (s. 328), spod którego odsyła do *Hübel* (s. 342), a tam *Hübel* objaśnione jako ‘Hügel’, czyli ‘pagórek, nierówność’, rzadziej *Höcker*, tj. ‘nierówność, garb, guz’ (w związku z czym por. w SNW-PU *Hecker* 5: 2 w woj. krakowskim, 3 wrocławskim oraz *Hoker* 0), czyli nawiązuje do ukształtowania terenu ewentualnie cech organizmu człowieka (garb, guz). W związku z rzeczownikiem *Hübel* ‘pagórek’ por. nazwisko *Hubel*, właściciela Somonina, dziś wsi gminnej pod Kartuzami, w r. 1570: *Honestus Nicolaus Hubel Gedanensis*¹¹⁰ i 5 nosicieli nazwiska *Hubel* w woj. olsztyńskim w SNWPU, *Hubela* 0 i *Hubelt* 2, po 1 w woj. olsztyńskim i toruńskim (może tu należy też nazwisko *Hubal* 31: 4 w woj. jeleniogórskim, 1 krakowskim, 8 przemyskim, 18 wrocławskim, noszone także jako pseudonim przez generała *Hubala* (Henryka Dobrzańskiego) 1896-1940; także *Hubala* 117: 76 w woj. zamojskim, 19 wrocławskim, 5 zielonogórskim). Tak samo R. Zoder¹¹¹ pod hasłem *Hevel* (I 738) podaje ze znakiem zapytania (= forma niepewna) 1) od przezwiska, które łączy ze średnio-dolno-niem. *hevelte* ‘osnowa w tkactwie, sznur, przez którego uszka przeciąga się osnowę’ lub 2) (też ze znakiem zapytania) od nazw terenowych, opartych na staro-wysoko-niem. *hēvi* ‘wzniesienie’, a pod hasłem *Hebel* (1) (I 687) od 1) albo zdrobnionego imienia ko-

¹⁰⁶ W. Odyniec, *Hewel Jerzy*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II, Gdańsk 1994, s. 198.

¹⁰⁷ E. Breza, *Zlatynizowane i zgrecyzowane nazwiska Pomorzan*, „Onomastica” XXX, 1986, s. 224.

¹⁰⁸ A. Lisicki, *Heweliusz (Hevelius, Hewelke) Jan*, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II, Gdańsk 1994, s. 198.

¹⁰⁹ M. Gottschald, op. cit.

¹¹⁰ ZDz 260.

¹¹¹ Zoder I.

biecego *Hebele*, występującego w źródłach już w latach 1383/83 (nie wiadomo jednak, od jakiego imienia pełnego pochodzi), albo 2) (ze znakiem zapytania) ze średnio-wysoko-niem. gwarowego *hebel* ‘drożdże’, zatem oznaczać mogło piekarza. *Hevelke* to oczywiście forma zdrobniła od *Hevel*. Nie omawiają postaci *Hewelt* (z wygłosowym *-t*), bo owo *-t* zjawia się często analogicznie w nazwiskach niemieckich, por. choćby wyżej podane *Hubel* i *Hubelt*. Odnosząc się do tych propozycji, powiedzieć trzeba, że związek nazwisk z imionami jest zawsze najbardziej prawdopodobny, jednak wątpliwości budzi z imionami kobiecymi; baza semantyczna z elementami tkackimi, piekarskimi czy terenowymi (wzniesienie) czy charakteryzującymi człowieka (garb, guz) bardzo prawdopodobna. Dodajmy, że z omawianych przez Go i Zodera terminów tkackich Kaszubi przejęli wyraz *hewelta*, w l. mnogiej *heweltë* ‘haczyki w krosnach, przez które przewleka się osnowę’, notowany przez F. Lorentza i u Słowińców, i u Kaszubów gdańskich, wcześniej przez Ramuła i ostatnio przez zespół AJK; wywodzi on się z dialektalnych wyrazów niemieckich: *hēwelten*, *hölwen* i podobnych¹¹².

Północnokaszubskie więc nazwiska *Hebel* i *Hewel* mogą kontynuować przodków z rodzin gdańskich, notowanych w Gdańsku od w. XV. Kontakty mieszczan z okoliczną ludnością wiejską zawsze istniały, również gdańszczanie nabywali bądź dzierżawili wsie leżące w dzisiejszych powiatach gdańskim, kartuskim, puckim czy tczewskim, np. Werdenowie posiadali bądź dzierżawili Czaple, Kielno, Przodkowo, Szemud, Loytowie Gniszewo, Szorcowie Mierzyszyn, Hublowie, jak widzieliśmy, Somonino¹¹³. Mogli więc i Hewlowie oraz Heblowie wtopić się w miejscową ludność kaszubską. Być też może, że nazwisko *Hewel* powstało od przywołanego wyżej terminu tkackiego, już zapożyczonego do kaszubszczyzny, byłoby zatem w danym wypadku nazwiskiem rodzimym, nie niemieckim. *Hewlowie* też mogli przerodzić się w *Heblów* przez bliskość fonetyczną i znaną (przynajmniej) we wielu językach indoeuropejskich oboczność spółgłosek *v* : *b*, dobrze udokumentowaną także na północy Kaszub w wariantach choćby *bróbel* ‘wróbel’ czy *skobróńk* ‘skowronek’¹¹⁴.

¹¹² Pełną dokumentację zapisów, formę wyrazu i jego pochodzenie omawia H. Popowska-Taborska, zob. W. Boryś, H. Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. II, Warszawa 1997, s. 258.

¹¹³ Mapy 89, 111, 112 z przywołaniem ZDz.

¹¹⁴ Więcej przykładów zob. E. Breza, J. Treder, *Gramatyka kaszubska. Zarys popularny*, Gdańsk 1981, s. 74.

Możliwe też, że niektórzy *Heblowie*, a pośrednio też *Hewlowie*, wskutek wymiany *b* : *v* wzięli swoje nazwisko po prostu od rzeczownika *hebel* ‘przyrząd stolarski do strugania i wygładzania drzewa’, znanego polszczyźnie od XV w., zapożyczonego z niemieckiej gwarowej postaci *höbel* i *hebel*, w kaszubszczyźnie *hewel* z dolnoniem. *hövel*¹¹⁵, na południu Kaszub jednak *hébel*. We współczesnej niemczyźnie *hebel* nazywa się *Hobel*, rozumiany jako forma pochodna (tzw. derywat wsteczny) od czasownika *hobeln*, znanego od w. XIV w postaci średnio-dolno-niem. *hobel(e)n*, *hoveln*, średnio-dolno-niem. *höveln*, odnoszonego do holenderskiego *heuvel* ‘pagórek, nierówność, nabrzmienie’ (por. wyżej podane nazwisko Hubel), zatem strukturalnie *hobeln* znaczyło ‘usuwać nierówności’ (co *de facto* osiągamy heblowaniem). Dawniej w tym znaczeniu używano wyrazów *Schabe* ‘skrobaczka’ (może tu należy 11 nosicieli nazwiska *Schabe* z woj. opolskiego i 17 *Szaba*: 10 w woj. kieleckim, 7 lubelskim) i czasownika *schaben* ‘drapać, skrobać’¹¹⁶.

Jak widać, problem opracowanych tu nazwisk okazał się bardzo złożony, nie dziw przeto, że nie został jednoznacznie rozstrzygnięty. Od narzędzia stolarskiego, zwanego w polszczyźnie *strug*, pochodzi nazwisko *Strug* (możliwe też od rzeczownika *strug* ‘rodzaj łodzi’), *Strugała* i pokrewne, historyczne *Szmedles*, *Smedmes* i podobne wywodzą się niewątpliwie od takiego kaszubskiego wyrazu, używanego w różnych postaciach fonetycznych na ‘rodzaj struga’; *Hebel* i wcześniejsza forma *Hewel* mogą oczywiście wskazywać na stolarza jako tzw. nazwiska pośrednio zawodowe (bezpośrednio nazywają narzędzie, którym się stolarz posługuje, pośrednio tego rzemieślnika). Mogły jednak powstać na Kaszubach od zapożyczonego już do kaszubszczyzny rzeczownika *hewelta* ‘urządzenie w krosnach do przesuwania osnowy’, mogą także kontynuować nazwiska Niemców, którzy przybyli do Gdańska, a potem nabyli na Kaszubach ziemię lub podjęli się rybołówstwa na północnych Kaszu-

¹¹⁵ F. Sławski, op. cit., s. 412.

¹¹⁶ F. Kluge, op. cit., s. 312. Wyrazy *schaben* i *Schabe* łączy z ang. *shave* ‘golić’ i łac. *scabo*, *scabere*, *scabi* ‘drapać, skrobać’, mają one więc charakter indoeuropejski. Podobnie przedstawia etymologię wyrazu *hebel* F. Sławski (zob. przyp. 5). A przy okazji etymologii nazwiska *Hebel* i ap. *hebel*, niem. *Hobel* wydaje mi się, że rozumiem przezwisko sąsiada Anastazego Kaszubowskiego z Kalisza w pow. kościerskim brzmiące po kaszubsku *Machóbel* ze zdania *Mach Hobel* ‘zrób hebel’, byłoby to tzw. imię-zdanie, *Satzname*, jak mówią Niemcy. Można by też w I członie widzieć dolnoniem. rzeczownik *Maach* ‘zołądek’, ale to mniej prawdopodobne. Przewiska nikt nie rozumiał, ale odbierane ono było bardzo obraźliwie.

bach. Nazwiska niemieckie zdaniem antroponomastów niemieckich (M. Gotschalda i R. Zodera) mają związek z tkactwem, piekarstwem, ukształtowaniem terenu lub cechami człowieka (garb, guz) bądź też ze starogermańskimi imionami, prawdziwy więc kłopot z nadmiaru możliwości interpretacyjnych. Z braku tabel genealogicznych kwestii tej moim zdaniem do końca rozstrzygnąć się nie da. Polscy nosiciele omówionych tu nazwisk *Hebel* i *Hewel* oraz ich wariantów mogą się czuć potomkami gdańszczan, którzy przybyli niegdyś do tego gościnnego miasta lub też nazwiska dla nich stworzono od tkactwa czy stolarstwa na ziemi kaszubskiej. Warianty *Hewelt* i *Hebelt* mają końcowe *-t* analogicznie do nazwisk niemieckich typu *Richert*, *Gleinert* (zob. Go 152), w wariacie *Ewel(t)* pominięto nagłosowe *H-*, bliskie fonetycznie nazwisko *Ewalt* 2 w woj. gdańskim, *Ewald* 390, z tego 140 w woj. gdańskim, *Ewaldt* 26: 25 w woj. gdańskim, 1 bielskim pochodzi od starogermańskiego imienia *Ewald*, opartego na staro-wysoko-niem. bazie *ēwa* ‘prawo’ i czasownika *waltan* ‘panować, rządzić’¹¹⁷. Historycznie było ono na Pomorzu zapisywane *Hewald*, np. w księgach metrykalnych par. Kielno: Johannes *Hewald* 1822, Michael *Hewald* 1821¹¹⁸; imię zresztą na północnych Kaszubach używane w XVII w., jak zaświadcniają zapisy nazwiska *Smedlas* z par. Żarnowiec (zob. wyżej). Spostrzeżenie to ważne, bo nie notowane w SSNO i bliżej nieokreślone w opracowaniu J. Bubaka (*Księga naszych imion*, Wrocław 1993, s. 103).

12. *Smukała* i podobne

Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych podaje 16 nosicieli nazwiska *Smukal* w woj. gdańskim; 10 *Smukalla*: 9 w woj. elbląskim, 1 gdańskim; 219 *Smukała*: 19 w woj. elbląskim, 120 gdańskim; 29 poznańskim; 18 *Smukalski*: 7 w woj. bydgoskim, 6 gdańskim; 3 warszawskim, po 1 w krakowskim i poznańskim, a więc wtórne, modelowe, utworzone za pomocą przyrostka *-ski*; 96 *Szmukała*: 87 w woj. gdańskim, 9 szczecińskim, a więc z wtórnym *Sz-*, wprowadzonym pod wpływem niemieckim, jak np. *Szmaglik* z etymologicznej postaci *Smaglik* : *smagły*, w nazwach miejscowości *Schlawen* na

¹¹⁷ H. Naumann, G. Schlimpert, J. Schultheis, *Das kleine Vornamenbuch*, Leipzig 1980, s. 51. Moim zdaniem Z. Klimek, *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. 5: *Nazwy osobowe pochodzenia niemieckiego*, Kraków 1997, s. 103 słusznie wprowadza zapis *Hewilto* z SSNO II 299 do średnio-wysoko-niem. *hevelte* ‘sznur tkacki’.

¹¹⁸ AP, sygn. 1254/III/8, k. 32, 35.

Sławno, Schwarzau na Swarzewo; w pisowni niemieckiej I *Schmukalla* w woj. gdańskim. Również końcowe *-l-* i podwojone *-ll-* odzwierciedla pisownię niemiecką, por. odpowiednio *Gruchal(l)a*.

Historycznie nazwisko to notowane było na całym Pomorzu: od Kociewia poprzez południowe Kaszuby aż do północnych krańców Kaszub. Z bardzo licznych zapisów przytaczam : z ksiąg ławniczych Kościerzyny: cum johanne *Smukala* 1561, uczywy pan marczyn *Smukala* 1570, Janowy *Smukalye* 1572¹¹⁹, uté[iwemu] Janowi *Smukalie* 1608; ućciwemu Chryzstoffowi Skibie y Małżonce iego ucciwy Zophy *Smukaliance* 1608¹²⁰; również zachowana księga chrztów par. Kaścierzyna odnotowała Magdalena *Smukałowa* 1760¹²¹, notowałem to nazwisko na nagrobku cmentarnym w Pogódkach pod Skarszewami, w tym regionie notowane znacznie wcześniej: Joannes *Smukala* 1598 w Skrzydłowie¹²² i tamże Joannes *Smykała* 1644¹²³, w księgach par. St. Kiszewa w r. 1789 zanotowane zostało nazwisko wtórne Johan *Smukalski*¹²⁴; w r. 1773 według katastru frydrycjańskiego w Jodłownie (Stangenwald) pod Gdańskiem mieszkali Stanislaus *Smukala* i Paul *Smukala*¹²⁵; w księdze par. Reda odnotowany został w r. 1752 Matthias *Smukalla*¹²⁶, a w Kielnie w r. 1830 *Albrecht*, tj. Wojciech *Smukala*¹²⁷. Przywołanie ksiąg z par. Kielno prowadzi nas już na północne Kaszuby, gdzie znajdujemy często poświadczenia w par. Żarnowiec i Strzelno w pow. puckim. W księdze żarnowieckiej rodzina lokowana jest najczęściej w Kartoszynie: Paulus *Smukala* ex Kartosin 1593, Pauli et Annae *Smukala* ex Kartosino 1593, Benedicti *Smukala* de Kartoszyno 1632 i dwa niezlokalizowane: Catharina *Smukalanka* 1615, Annam *Smukalownam* 1650 (z działu chrztów, tylko pierwszy wpis z działu ślubów)¹²⁸. Również księga

¹¹⁹ Księga znajduje się w Archiwum Państwowym w Gdańsku, zespół akt m. Kościerzyny, sygn. dawna III/261/1 (nowa 505/1), k. 82, 181, 169, dalej AP.

¹²⁰ AP jw. sygn. dawna III/261/2 (nowa 505/2), k. 33, 55.

¹²¹ AP, sygn. 1254/III/10, k. 146.

¹²² *Inwentarz dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego z r. 1598*, edidit L. Żytkowicz, Toruń 1950, „Fontes” 36, s. 188.

¹²³ *Inwentarze dóbr stołowych biskupstwa wrocławskiego*, wyd. L. Żytkowicz, Toruń 1957, „Fontes” 38, s. 251.

¹²⁴ AP, sygn. 1254/III/22, k. 1.

¹²⁵ W. Heidn, *Die Ortschaften des Kreises Karthaus/Westpr. in der Vergangenheit*, Marburg/Lahn 1965, s. 585.

¹²⁶ AP, sygn. 1254/III/18 (księga niepaginowana).

¹²⁷ AP, sygn. 1254/III/9, (karty, niestety, nie odnotowałem).

¹²⁸ Księga niepaginowana, przechowywana w archiwum parafialnym Żarnowca.

mesznego i kołédnego par. Żarnowiec zawiera omawiane nazwisko (nie ma, co dziwne, w księdze chrztów z lat 1786-1819): Matthias *Smukała* 1730, 1779, 1780 i Adam *Smukała* 1742. 1766¹²⁹. W księdze par. Strzelno (z miejscowego archiwum parafialnego) zanotowani zostali Joannes *Smugala* (g wskutek oboczności dźwięczna : bezdźwięczna) i tenże sam Joannes *Smukał* r. 1669, 1690 (s. 168, 226) oraz Ewa *Smukalina* 1692 (s. 227).

Nazwisko pochodzi od czasownika *smukać* z formantem *-ała* lub od notowanego już na Kaszubach rzeczownika *smukała* ‘mężczyzna zalecający się kobietom przez głaskanie ich po twarzy’, notowanego przez ks. Sychtę¹³⁰. Tenże autor notuje czasownik *smukac* w znaczeniach: 1) ‘okazywać komuś czułość przez głaskanie, pieścić’, 2) ‘lizać’, 3) ‘pocierając między palcami obrywać, wykruszać nasienie, np. brukwi lub ziarna owsa’; nadto *smukajk* i *smukajka* ‘strojniś, strojnisia’ i inne. Linde¹³¹ notuje *smukać* ‘głaskać, pogłaskać; gładzić gałązkę, ścierając ręką liście’, nadto *smukać* się i obocznie *smykać* się ‘wymykać się, psnąć się’, wyrażenie uczosane, usmuknione włosy; również z Mączyńskiego (1564) *smukarz* i *smukirz* ‘pięszyciel’, którego tenże autor nazywał po łacinie *cosmeta*, przymiotnik *smukowny* ‘gładki’; rzeczownik *smukarz* to ten, ‘który panie przyochędaża, piękroszka’. Zwrócić warto uwagę na wyraz *piękroszka* od dawnego *piękrzy*, z czego i kaszubskie nazwiska *Pikron*, *Pekron*¹³². Linde¹³³ łączy nadto omawianą rodzinę etymologiczną z wyrazami *szmuklerz*, co jest jednak nieprawdą, bo ten ostatni wywodzi się według opinii etymologów z niem. *Schmuck* ‘ozdoba, piękno’¹³⁴; semantycznie odnosi do rzeczownika *pasamonik* i jego wariantów. Dodajmy, że za pomocą przyrostka *-ała* utworzono wiele polskich nazwisk, jak wspomniany *Gruchała*, nadto *Gwizdała*, *Suwała*, *Machała*, *Pękała* i inne. Osobne opracowanie monograficzne poświęcił im S. Gala¹³⁵.

¹²⁹ Księga niepaginowana, przechowywana w archiwum klasztornym siostr benedyktynek w Żarnowcu.

¹³⁰ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich...*, t. V, Wrocław, s. 103-104.

¹³¹ Linde V 354.

¹³² Szerzej zob. E. Breza, *Nazwiska Pomorzan...*, s. 330-331.

¹³³ Linde V 354. Do tego rdzenia dadzą się sprowadzić nazwiska *Szmukier* 65: 29 w woj. częstochowskim, 25 katowickim; *Szmukista* 1 w woj. szczecińskim; *Szmuk* 184: 145 w woj. katowickim, 14 opolskim, 11 wałbrzyskim; *Szmuklarz* 0.

¹³⁴ Br 504 łączy *smyk*, *smyczek*, *smukać* i uznaje za prasłowiańskie (s. v. *smyk*), a *szmuklerz* i pokrewne odnosi ostatecznie do niem. *Schmuck* (s. 551). Tak też A. Bańkowski, *Słownik wyrazów obcych PWN*, Warszawa 1995, s. 1074.

¹³⁵ S. Gala, *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l- / -ł- w części sufiksальной*, Łódź 1985, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica” 10.

Jest to, jak pokazano, głównie nazwisko pomorskie, plasuje się przede wszystkim w woj. gdańskim. Jego odpowiednikiem semantycznym może być ogólnopolskie nazwisko *Pieszczoch* spoza Pomorza: 20 w woj. krośnieńskim, 18 wałbrzyskim, 11 katowickim, 10 poznańskim. Rzymianie mieli przydomki *Blandus*, *Blandianus*, *Blandinus*, *Blandiosus*, *Blandula* i *Blandola* od przymiotnika *blandus*, *-a*, *-um* ‘przymilny, pieszczotliwy’, też ‘pochlebny’¹³⁶.

¹³⁶ I. Kajanto, op. cit., 282. W opracowaniach antroponimii niemieckiej nie spotkałem nazwiska od *kosen* ‘pieścić’, co ostatecznie z łac. *causa* ‘sprawa (sądowa)’, potem rozmowa, pogawędka, zwłaszcza między zakochanymi. F. Kluge, op. cit., s. 406.